

Kosovská každodennost a její úskalí

Proporcionalita jako hlavní kritérium integrace

Situace v oblasti se po doznění akce shromažďování zbraní postupně zklidnila. Závěry pléna ÚV SKJ z listopadu roku 1959 pak ukládaly všem stranickým organizacím pracovat na další afirmaci národnostních menšin a jejich co největší integraci do systému včetně všech mocenských institucí. Příslušníci menšin měli být nadále ve všech složkách politického systému zastoupeni proporčně, podle jejich podílu na složení obyvatelstva. Poměrné zastoupení se od té doby stalo hlavním kritériem „integrace“ menšiny v komunistické Jugoslávii, aniž by se přitom hledělo na problémy, které snaha o procentuální vyrovnanost mohla způsobit, a aniž by se zároveň braly v úvahu jiné možnosti afirmace menšin než právě tato.

Na Kosovu snaha o proporcionalitu na přelomu 50.-60. let 20. století stále ještě narážela na limity albánské vzdělanosti. I po patnácti letech od osvobození oblasti chyběly středoškolsky i vysokoškolsky vzdělané albánské kádry, které by byly schopny úspěšně zastávat vysoké politické i administrativní funkce. Jistá skupina odborně způsobilých kandidátů albánské národnosti sice existovala, ta však měla nepatřičnou válečnou minulost, jež v komunistické Jugoslávii jejího nositele automaticky zcela diskreditovala. K přiblížení situace na Kosovu si pomůžeme malou statistikou: v roce 1961 se v autonomii 52% obyvatelstva živilo výhradně zemědělskou produkcí (v roce 1948 tento podíl činil 61,1%). Skutečný obraz poměru lidí zaměstnaných v zemědělství však získáme teprve tehdy, porovnáme-li jej v rámci jednotlivých kosovských etnik. U Albánců toto procento činilo 75,8%, zatímco u Černošorců pouze 37%. A z těchto čísel pak vyplývají i další. Z celkového počtu albánského obyvatelstva bylo pouze 6,3% zaměstnáno jako dělníci či úředníci (18,8% ekonomicky aktivního albánského obyvatelstva), zatímco u Srbů to bylo 14,1% (36,4% ekonomicky aktivního srbského obyvatelstva), u Černošorců dokonce 19,7% (57,7%). Svou roli zde ovšem hrál také faktor dosídlenecký. Ti, kteří se na Kosovu nově usadili po válce, šli obvykle za prací. Zaměstnávali se tedy v průmyslu, popř. jako úředníci v administrativě aj., zatímco domácí obyvatelstvo si dlouho zachovávalo svůj zemědělský charakter. Také pokud jde o kvalifikaci, počet nevyučených a nekvalifikovaných dělníků byl největší v albánské národnosti.⁴³⁶

⁴³⁶ AS, fond SKS-CK, kart. 1, Čtvrtá plenarna sednica CK SKS 8. 2. 1966, příloha *Neki statistički podaci o dostignutim rezultatima i kretanjima u poljoprivredi i na selu* (Beograd, prosinec 1965), tabulky 3 a 4.

Až do konce 80. let 20. století byla proporcionalita jedním z hlavních motorů politické práce v „boji“ proti nacionalistickým excesům. Na všechny funkce, řídicí místa, ale i na obyčejnou práci např. v dolech byly vypisovány národnostní kvóty, které nesměly být překročeny. I to pak byl zřejmě jeden z důvodů, proč oblast opouštělo vzdělané nealbánské obyvatelstvo, neboť díky kvótám nemělo možnost najít v autonomii adekvátní práci.

Nejrychleji začala být „proporcionalita“ doháněna v politické sféře. Od konce 50. let v ní vidíme velice rychlý nárůst albánských kádrů. Poměr albánských a srbských představitelů se směrem k „poměrnému zastoupení“ vyrovnával tempem, které se na počátku padesátých let zdálo být nemožné. V roce 1963 tak oblast do Federálního parlamentu volila 35 poslanců, z nichž bylo 21 albánské národnosti, do srbského parlamentu 55 poslanců, z nich pak 36 albánské národnosti. Parlament kosovsko-metochijské autonomie měl v té době 270 (!) poslanců - 66 Srbů, 158 Albánců, 22 Černohorců, 7 Turků a 17 z kategorie ostatních, kam spadali zástupci slovanských muslimů, kosovských Charvátů (tzv. Janjevců) a také Romů. Oblast byla v té době rozčleněna na 22 okresů (srch. opština), v jejichž vedení působilo 2 248 zastupitelů: 1 388 Albánců, 656 Srbů, 131 Černohorec, 17 Turků, a 56 „ostatních“.⁴³⁷

Pokud jde o zastoupení Albánců v komunistické straně, což bylo v té době hlavní kritérium pro jakoukoli další kariéru, tvořil v roce 1965 počet příslušníků albánského etnika 48,9% z celkového počtu členů SKJ na území kosovsko-metochijské autonomie. V obecních výborech z celkového počtu komunistů představovali Albánci 57,4%.⁴³⁸ Konkrétně pak, k 31. prosinci 1964, bylo na Kosovu a Metochii dohromady 41 661 členů SKS (zatímco např. v ne příliš lidnatější Vojvodině 113 568).⁴³⁹ Z celkem 672 členů okresních výborů SKS na Kosovu bylo 303 Srbů, 2 Charvátů, 56 Černohorců, 3 se deklarovali jako Jugoslávci, Albánců bylo 386, Turků pak 5.⁴⁴⁰ Celkově vypadala etnická struktura komunistického členstva následovně: Srbů 15 282, Charvátů 202, Černohorců 4 877, Albánců 19 981, Turků 258, ostatních 821.⁴⁴¹

Tato čísla jednoznačně dokazují, že snaha o „rovnoprávnou“ účast Albánců ve vedoucích funkcích byla srbskými i jugoslávskými komunisty skutečně považována za prioritu. V roce 1975 již sedělo v parlamentu kosovské autonomie mezi 189 poslanci 130 Albánců (68,8%), což v té době prakticky odpovídalo procentnímu zastoupení albánského etnika

⁴³⁷ *Dvadeset godina razvitka Kosova i Metohije*. In: Kosovo i Metohija 1943-1963, nestr.

⁴³⁸ AS, fond SKS-CK, kart. č. 1, Treća plenarna sednica CK SKS 7. 1. 1966, dokumentacija. Příloha *Analiza izbora i sastava preduzetnih, opštinskih i sreskih komiteta SKS izabranih 1964 godine* (Beograd, prosinec 1965), s. 26.

⁴³⁹ Tamtéž, příloha *Statistički pregled članova sreskih, opštinskih i preduzetnih komiteta SKS (1950, 1961, 1963, 1964 godine)*.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 35.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 37.

v autonomii.⁴⁴² Analýzy ÚV SKS z téhož roku také ukazují, že i mezi zaměstnanci se národnostní struktura blížila skutečnému obrazu obyvatelstva v autonomii, v proporcionalitě pokulhávala pouze sféra nejrůznějších odborných pracovníků a specialistů.

Srbskou doménou zůstávaly v prvních desetiletích na Kosovu a Metochii represivní mocenské orgány. Tak jestliže v roce 1966 žilo v oblasti 64,9% albánského obyvatelstva, 3,9% Černohorců a 23,5% Srbů, pak v kosovské policii sloužilo 31,3% Albánců, 7,9% Černohorců a 60,8% Srbů, ve státní bezpečnosti byl tento nepoměr ještě výraznější – bylo v ní zaměstnáno 13,3% Albánců, 28,3% Černohorců⁴⁴³ a 58,3% Srbů!⁴⁴⁴ Toto složení represivních mocenských orgánů bylo v padesátých letech z důvodů výše již vyložených ještě vyhraněnější. Prací v UDB i dalších bezpečnostních složkách ovšem prošly v počátcích mnohé později vůdčí osobnosti kosovské autonomie – Xhavit Nimani, Ali Shukriu, Aljush Gashi, Mehmet Maliqi, jenž od roku 1963 zastával funkci oblastního ministra vnitra a další.⁴⁴⁵ Později, především po brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966, se dostal fakt „etnické nevyváženosti“ v represivním aparátu do dramatických konotací, kdy z něj byly vyvozovány závěry, dávající mu až „šovinistický velkosrbský charakter“. UDB ale byla především ideologickou policií, v níž etnické složení podle všeho nehrálo roli, navíc do ní byly, ve shodě se závěry prvního kongresu KSS z roku 1945, po celou dobu „šiptarské masy vtahovány“.⁴⁴⁶

Snaha o doslovné provádění závěrů pléna ÚV SKJ ovšem vedla k tomu, že jediným kritériem a měřítkem pro nastolení kýženého proporcionalního zastoupení byla právě a jen národnostní příslušnost. Na odpovědná místa se tak často dostávaly albánské kádry bez adekvátních znalostí, schopností a řídicího potenciálu, což se velice brzy nepříznivě projevilo zejména v hospodářské sféře. Někteří srbští autoři zdůrazňují také skutečnost, že snaha o proporcionalitu se měla „zhoubně“ projevit v politických a také mocenských orgánech, kam prý infiltrovali albánští

442 AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX 1974 - III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Stenogramy diskuse nad materijalem *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*, diskusní příspěvek Milenka Markoviće, s. 30.

443 Počet černohorských kádrů jak v armádě, tak také v policii a tajných složkách, i na celostátní jugoslávské úrovni velmi výrazně překračoval poměr jejich zastoupení v obyvatelstvu SFRJ.

444 *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Beograd 1990, s. 19.

445 AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 24, Izvršni komitet CK SKS - dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, III. díl. Zapisnici, beleške i drugi materijali komisije Izvršnog komiteta CK SK Srbije u vezi isptivanja odredjenih pojava u SDB i o ličnoj odgovornosti pojedinaca, a u vezi zaključaka IV plenuma SKJ, vyjádření Dragoslava Novakoviće ze dne 6. září 1966, s. 2.

446 *Osnivački kongres KP Srbije (8-12 maj 1945)*, s. 44.

separatisté.⁴⁴⁷ Toto tvrzení je v případech „infiltrace iredentistů“ do policejních složek jen těžko prověřitelné a práce operující s těmito údaji ostatně ani žádné důkazy pro svá tvrzení nepřinášejí. V SKJ ale čas od času odhalení „separatistů“ docházelo. Po albánských demonstracích v roce 1968 (viz dále) v jednom z rozhovorů předseda kosovského parlamentu a nejlivnější kosovsko-albánský politik Fadil Hoxha potvrdil, že kritéria k příjmu nových členů SKJ byla v 60. letech na Kosovu velmi pružná. Proto se také později mohlo např. stát, jak na zasedání předsednictva ÚV SKJ 15. října 1975 odhalil předseda OV SKS KaM Mahmut Bakalli, že osm z 34 členů tehdy nově odhalené „iredentistické“ skupiny bylo zároveň členy SK, kam „pronikli“ v době, kdy mělo kosovské komunistické vedení „*k příjmu nových členů liberálnější a méně kritický postoj...*“.⁴⁴⁸

Vztahy mezi národnostmi na Kosovu v roce 1975 zkoumala speciální komise předsednictva ÚV SKS. Podle její závěrečné zprávy měla být v té době fáze, kdy se v důsledku přemrštěné snahy o co nejrychlejší zavedení národnostní proporcionality na odborná místa dostávali lidé bez patřičné kvalifikace, minulostí. Při zaměstnávání se prý již hledělo na to, aby se na místa vyžadující kvalifikaci dostávali skutečně specialisté. V praxi takováto zaměstnanecká politika vypadala tak, že byl-li zájemce o místo patřičně kvalifikovaný Albánc, dostal při zaměstnání automaticky přednost. Nebyl-li dostatečně kvalifikován, byl prý i navzdory porušení proporcionality zaměstnán uchazeč Nealbánc.⁴⁴⁹ Výhodu měl ve sféře státní správy v případě stejných kvalifikačních předpokladů ten, kdo ovládal dva či více jazyků „kosovských národností“.⁴⁵⁰

447 Srov. např. VILOTIĆ, Miladin: *Svedočenja o zbivanjima na Kosmetu u razdoblju 1959-1968. godine*. In: Karamata, Stevan - Olić, Časlav (edd.): *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Zbornik radova s naučnog skupa održanog u Kosovskoj Mitrovici 27-29. maja 2005. Beograd 2006, s. 362.

448 Vystoupení Mahmuta Bakallioho v diskusi na zasedání předsednictva ÚV SKJ 15. října 1975. Citováno podle *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 177. Podle Bakallioho šlo o skupinu intelektuálů (18 studentů, dva právníci, dva ekonomové, dva vysokoškolské profesori, dva učitelé, čtyři lékaři...) používající stalinistické fráze „*inspirované politickou linií Albánské strany práce... jež se podobá disidentským skupinám extrémní evropské levice*“.

449 V této souvislosti pak celou první polovinu 80. let vzrůstal počet stížností srbské minority na stoupající diskriminaci ze strany albánské většiny, která se měla projevat tak, že kvóty při zaměstnávání nebyly dodržovány a pohybovaly se, podle výpovědí poškozených, v rozmezí 10-20 zaměstnaných Albánců na jednoho Nealbánce. Viz PETROVIĆ, R. - BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 158.

450 AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i međunacionalne odnose, sednice IX 1974 - III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Stenogramy diskuse nad materiálem *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*, diskusní příspěvek Milenka Markoviće, s. 43. Striktnější prosazování principu dvojazyčnosti vedlo koncem 70. a v průběhu 80. let ke stížnostem srbské minority, které poukazyvaly na to, že prosazování principu znalosti obou většinových jazyků autonomní oblasti bylo uplatňováno i tam, kde to nebylo nutné (např. v dělnických profesích), na mnoha místech mělo docházet

Takto nastavený systém byl samozřejmě líní nespokojenosti na obou stranách a přímo semeništěm nejrůznějších argumentů pro nacionalistické výklady. Už zmiňovaný materiál z roku 1975 zaznamenával běžnou praxi, že tam, kde byl ředitelem nebo vedoucím pracovníkem Albánci, dostávali při zaměstnávání přednost Albánci a naopak. V dělnických radách státních podniků často docházelo k hádkám o to, která národnost může být zaměstnána.⁴⁵¹ Již jen konstatování takového stavu ale zároveň svědčilo o tom, že úroveň mezietnických vztahů ustrnula na platformě konfrontace, a že i přes fráze a krásná slova o silících pocitech sounáležitosti a pospolitosti ve skutečnosti o nějakém posunu k „socialistickému internacionalismu“, resp. bratrství a jednotě, nic nenavštěvovalo.

Úskalí „proporcionalismu“ si od počátku byli vědomi i někteří vysoce postavení kosovští funkcionáři, kteří problém sice pojmenovali, nicméně dále se s ním již nikdo nezabýval. Např. Dušan Mugoša na 14. plenárním zasedání ÚV SKS 29. května 1968 přímo prohlásil, že se „na Kosovu a Metochii v hlavách některých šovinistů z řad Srbů stále honí myšlenky, že se práva (a tedy i místa – pozn. V. Š.) dělí na základě účasti v revoluci, v hlavách šovinistů z řad Šiptarů pak se tak děje podle počtu obyvatel té které národnosti. I jedni i druzí jsou na stejných pozicích, neboť chtějí získat více práv na účet toho druhého národa...“⁴⁵²

Jazyková otázka

V projevu na I. kongresu KSS v roce 1945 hovořil Aleksandar Ranković o tom, že na Kosovu budou nadále v administrativě používány oba místně většinové jazyky, jak srbský, tak albánský, a bude-li třeba, také turecký. O výrazné kritice, která v souvislosti s tímto rozhodnutím zazněla, se při té příležitosti vyjádřil jako o projevu „šovinismu v praxi“.⁴⁵³ Dvojjazyčnost se však z mnoha příčin, a často i zcela prozaických a praktických, prozrazovala pomaleji, než komunisté po válce doufali. Více se o ni začalo dbát až od počátku 60. let 20. století. Na federální úrovni byla *Rezoluce*

k výlučnému používání albánštiny. Důsledné přidržování se litery zákona vedlo samozřejmě k ztěžování služebního postupu srbských zaměstnanců či jejich přeřazováním na méně odpovědná místa, což bylo ze strany postižených bráno jako nespravedlnost. Viz PETROVIĆ, R. – BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 158.

- 451 AS, fond SKS-CK, kart. 257, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Stenogramy diskuse nad materiálem *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*, diskusní příspěvek Milenka Markoviće, s. 43.
- 452 AS, fond SKS-CK, kart. č. 4, stenogram 14. plenárního zasedání ÚV SKS, 29. května 1968, s. 32.
- 453 RANKOVIĆ, A.: *Završna reč povodom referata „Učešće komunista u izgradnji vlasti“ na Prvom kongresu Komunističke partije Srbije*. In: Týž: *Izabrani govori i članci 1941-1951*, s. 48.

o rovnoprávnosti jazyků a písem národů a národností Jugoslávie v práci federálních orgánů a ve federálních předpisech přijata teprve 11. dubna 1969. Stalo se tak v rámci balíku ústavních novelizací rozvolňujících jugoslávskou federaci, o nichž bude řeč níže. Praxe vyplývající z rezoluce umožňovala příslušníkům národnostních menšin používat své písmo i jazyk při realizaci svých občanských práv a povinností i při jednání se státními orgány a organizacemi, na což měly „*dohlížet a dbát společensko-politické, pracovní a další organizace*“. Příslušník menšiny tedy mohl prakticky kdekoli v úředním styku používat svůj jazyk a v případě, že úředník patřičnou řeč neuměl, měl právo na tlumočníka.⁴⁵⁴

Zevrubně se jazykovou situací na Kosovu zabýval materiál přípravný komisi ÚV SKS pro vztahy mezi národnostmi na podzim roku 1975. Vyplyvá z něj, že ještě ani tehdy se jazyková rovnoprávnost v orgánech státní správy ne vždy uplatňovala. Problém viděli analytici ÚV v tom, že většina dokumentů státní správy se na Kosovu i nadále připravovala nejprve v srbocharvátštině, a teprve poté se překládala do albánštiny, navíc ne vždy adekvátně. To samozřejmě zpožďovalo realizaci procedur i usnesení. Řešením měla být souběžná příprava dokumentů jak v srbštině, tak v albánštině. Analýza také upozorňovala na to, že velká část zaměstnanců z řad srbské a černoohorské národnosti působící ve státní správě, v mocenských orgánech i v komunistické nomenklatuře, nedokáže oba hlavní jazyky autonomie používat rovnoprávně. Znalost jazyků národů autonomie podle komise měla být považována za součást odborné kvalifikace pro tu kterou funkci. Jeden z důvodů, proč se situace v tomto směru nezlepšovala, viděli členové komise v tom, že „kádry“ k tomu nebyly finančně stimulovány. Dlužno podotknout, že se ve zprávě nehovořilo pouze o finanční motivaci pro ty, kteří se druhému jazyku iniciativně učí, ale také o postihy pro ty, kteří k tomu nenajdou dostatek „morálních“ sil a pilnosti. Vesměs se přitom jednalo o výuku albánštiny, neboť Albánec bez alespoň základní znalosti srbštiny, resp. srbocharvátštiny, jak byl tehdy nazýván „hlavní jazyk jugoslávské federace“, by se na práci ve státní správě i v politických orgánech prakticky nemohl podílet. Situace v obecné znalosti albánštiny se ale v případě nealbánských úředníků státní správy a politických představitelů až do konce jugoslávských dnů nijak výrazně nezměnila.

Za jedinou výjimku, kde byla „vícejazyčnost“ na vzestupu, označoval materiál soudnictví. Soudci, předsedové porot a žalobci, znalí jazyků „národností autonomie“, se ale opět v celosti rekrutovali až na výjimky pouze z právníků albánské národnosti. V roce 1970 byla do albánštiny přeložena většina adekvátních jugoslávských zákoníků, od roku 1969 vycházel v albánské mutaci také *Úřední list SRS* (Službeni glasnik SRS,

⁴⁵⁴ ILIĆ, B. (ed.): *Od AVNOJ-a do delegatske skupštine*. Beograd 1984, s. 632-633. Citováno podle *Jugoslavija 1918-1988*, s. 114.2.

obdoba české *Sbírky zákonů*) a od ledna 1971 také *Úřední list SFRJ*. Uplatňování „vícejazyčnosti“ v právní praxi však naráželo na absenci odborné albánské právní terminologie, jíž tehdejší „kosovská“ albánština neznala a musela ji zcela nově vytvářet a kodifikovat. Z toho důvodu také v albánštině nevznikala ani odborná právnícká literatura. Ač tedy zákony vycházely v albánštině, většina soudců albánské národnosti je stejně nevyužívala, někteří z nich nebyli dokonce ani schopni vést soudní procesy a jednání v albánštině. Instrukce simultánního tlumočnicka i v soudnictví tedy byla až do konce jugoslávských dní stejně nezbytná.⁴⁵⁵

K dvojjazyčnosti měla přispívat pochopitelně především výchova ve školách. Podle záznamů z diskusí vedených na ÚV SKS se mělo v polovině 70. let 80–90 % srbských a černohorských dětí ve škole učit albánsky, podobné bylo i procento albánské mládeže v případě výuky v srbocharvátštině. V této době byl prý také alespoň většinově zlomen odpor rodičů, který výuce jazyku druhé národnosti bránil.⁴⁵⁶ Tyto informace se však nikdy neobjevily ve formě nějakého oficiálního přehledu nebo prohlášení. Je proto otázkou, nakolik byly přesné. Zakládaly-li se na pravdě, pak musela být výuka tragicky neefektivní, a to nejen v případě srbských a černohorských dětí. Svědčí o tom např. údaj právníka Syrji Pupovciho, jenž si v roce 1968 stěžoval, že v padesátých letech studovalo na jugoslávských vysokých školách více Albánců než v letech 60., protože v té době již měli možnost navštěvovat základní i střední školy s albánskou výukou a nebyli tak dostatečně jazykově vybaveni na to, aby mohli úspěšně složit přijímací zkoušky a studovat na vysokých školách. Až do roku 1969 totiž byla výuka i na fakultách v kosovské autonomii vedena v srbocharvátštině, s jedinou výjimkou katedry albanologie.⁴⁵⁷ Jak na bělehradskou, tak

455 AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX. 1974–III. 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. Příloha *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analitički materijal*, s. 61–62.

456 Tamtéž, *Diskusija nad materijalom Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji*. Příspěvek Milenka Markoviće, s. 41–42. O odporu vůči výuce jazyka jiné národnosti hovořil Velli Deva na II. zasedání ÚV SKS 5. prosince 1968, kdy upozornil na to, že z albánské strany se „nespokojenost“ s jazykovými reformami projevuje v tom, že se požaduje dobrovolnost ve výuce nemateřského jazyka a na druhé straně povinnost výuky albánštiny v srbocharvátských školách, ze srbské strany pak prý byl velký odpor vůči takovéto výuce veden obavou, že ten, kdo vnucuje výuku svého jazyka, vnucuje, resp. zavádí také svoji etnickou dominanci (podle pravidel etnické dominance, tak jak se v oblasti v minulém nejméně století vytvořila – pozn. V. Š.). Viz AS, fond SKS-CK, 1966–1972, kart. 151, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, VII. díl, složka Analitičko odeljenje CK SKS, Izbor stavova o medjunacionalnim odnosima i nacionalizmu, jun 1972: Veli Deva, II sednica CK SK Srbije 5. XII 1968. g., s. 28.

457 AS, fond SKS-CK, 1966–1967, kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice, II. díl. Materijali sa sednice komisije održane 27. februara 1968 godine, diskusní příspěvek prof. Syrji Pupovciho, s. 136. Pupovci (1937–1998) byl prvním děkanem prištinské právnické fakulty.

na nižskou lékařskou fakultu se tak v roce 1966 zapsal pouze jeden albánský student (Lékařská fakulta v Prištině byla založena až v roce 1969)!⁴⁵⁸

Po roce 1969, v souvislosti s výše zmíněným jazykovým zákonem, začala být na kosovských vysokých školách masově zaváděna albánština. Za dva roky pak již mohli studenti albánské národnosti 70 % předmětů absolvovat v mateřském jazyce a tento poměr se v průběhu let ještě zvyšoval.⁴⁵⁹ Jazykový problém se tím ovšem jen prohloubil, neboť kosovské hospodářství nedokázalo vstřebat zvyšující se počet absolventů tamního vysokého školství a zájemci o práci mimo autonomii tak, kromě zakoreněných předsudků, naráželi opět na jazykovou bariéru. Počet lidí schopných domluvit se oběma jazyky tak, i přes explozivní vývoj kosovského školství, spíše klesal. Institucionalizace albánštiny jakožto úředního jazyka neměla totiž vliv ani na rozšíření její znalosti mezi srbským obyvatelstvem, spíše právě naopak. Paralelní znalost albánštiny a srbocharvátštiny proto i nadále zůstávala paradoxně nejvíce rozšířena v jen málo gramotné starší a nejstarší generaci. V rámci ní ale, vzhledem k postavení ženy v kosovské společnosti, byla prakticky výhradně doménou mužů. Uzavřenost žen a děvčat pouze na rodinný kruh byla totiž stále velmi vysoká a z toho důvodu v podstatě vůbec nedocházelo ke smíšeným sňatkům. Také přátelení mezi děvčaty obou národností proto bylo zcela nebo z větší části vyloučené.⁴⁶⁰

Demografické ukazatele a problémy

Pokud jde o ekonomickou aktivitu obyvatelstva, pak v roce 1961 byla její míra u Srbů 38,7 %, u Albánců a Černoherců 33,8 %, u Turků 29,5 %. Základní příčinou takto nízkého stupně ekonomické aktivity byl již tehdy velký podíl dětí a mládeže na celkovém počtu obyvatelstva. Přes 50 % kosovského obyvatelstva v té době nemělo více než 20 let.⁴⁶¹ Částečně mělo na tyto ukazatele vliv i postavení ženy ve společnosti, resp. její prak-

458 AS, fond SKS-CK, kart. 2, Stenogramy z VIII. plenárního zasedání CK SKS 2. 12. 1966 o vysokém školství, diskusní příspěvek Branislava Škambareviće.

459 AS, fond CK-SKS, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima, VI. díl, složka 1971, spis *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), kapitola *Problemi obrazovanja na Kosovu*, s. 1-18.

460 PETROVIĆ, R. - BLAGOJEVIĆ, M.: *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova iz Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985-1986 godine*, s. 120.

461 AS, fond SKS-CK, 1978-1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu - informativni bilteni, II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1-10. (Dále jen takto:) STAMBOLIĆ, Ivan: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (referát na 82. zasedání Predsednictva ÚV SKS 14. září 1981). In: Informativni bilten 7/1981, s. 22.

ticky 100 % nezaměstnanost. Všechny tyto informace si zaslouhují zevrubnějšího vysvětlení.

Obecně lze říci, že se zejména v 60. a 70. letech porodnost v Jugoslávii snižovala. Tento trend byl nejvíce vidět v Charvátsku, Slovinsku a Srbsku, kde později, v důsledku událostí 90. let, porodnost i nadále výrazně klesala. Koncem 90. let 20. století patřilo Srbsko bez autonomií k zemím s nejnižší mírou porodnosti v celé Evropě, a pokud jde o výšku průměrného věku obyvatelstva, pak dokonce mezi prvních deset na světě.⁴⁶² Jugoslávská albánská komunita naopak prošla pravou demografickou explozí. Její natalita byla nejvyšší v celé Evropě (26–30 narozených na 1 000 osob oproti jugoslávskému průměru 8,6 v roce 1979), v důsledku čehož v kosovské populaci stále větší procento zaujímal ekonomicky neaktivní obyvatelstvo v procesu edukace. V roce 1978 tak již bylo 61 % obyvatelstva mladší 25 let.⁴⁶³ V roce 1981 tvořila mládež do 19 let 51,1 % věkové struktury kosovského obyvatelstva, 27,6 % populace bylo mezi 20–39 lety, 13,9 % mezi 40–59 lety a jen 7,4 % nad 60 let. Dohromady tedy 78,7 % kosovského obyvatelstva nemělo více než 39 let! V roce 1991 se věková struktura kosovských Albánců mírně změnila, ubyl podíl mladých do 19 let (48,3 %), nepatrně se zvýšil podíl následujících věkových skupin (30 % mezi 20–39 lety a 14,7 % mezi 40–59 lety), podíl lidí nad 60 let se ale snížil až na 7%.⁴⁶⁴

Úměrně s tím se zvětšoval také podíl obyvatelstva Kosova v rámci Srbské republiky. V roce 1921 činil 8,9 %, v roce 1948 11,1 % a při sčítání v roce 1981 to bylo již 17 %. I tato čísla si zaslouhují zasazení do širšího kontextu. Tak mezi lety 1921 a 1981 se počet obyvatelstva Jugoslávie zvětšil ze 12,4 milionů na 22,3 miliony, obyvatelstvo samotné Srbské republiky s oběma jejími autonomními oblastmi pak vzrostlo ze 4,8 milionů na 9,2 milionů. V obou případech tedy došlo za 60 let (v nichž jsou ovšem zahrnuta i válečná léta s rapidními ztrátami, které se ale, jak již víme, Kosova a Metochie příliš nedotkly) k něco méně než zdvojnásobení počtu obyvatelstva. Naopak obyvatelstvo Kosova se ve stejném období zdvojnásobilo hned dvakrát – poprvé za 32 let (1921–1953 z 432 000 na 816 000), podruhé za necelých 30 let (1953–1981 z 816 000 na 1 584 000). Počet obyvatelstva se za tuto dobu v užším Srbsku zvětšil pouze o 76 %, na Kosovu o celých 360%.⁴⁶⁵

462 V rámci sčítání obyvatelstva v roce 2002 se zjistilo, že Srbsko má méně mladého obyvatelstva do 18 let než starého nad 65 let s tím, že na území „užšího“ Srbska je průměrný věk obyvatelstva 40 let! Viz *Srbija stari. Konačni rezultati popisa stanovništva*. Politika, 31. prosince 2002, 1. a 2. ledna 2003, s. A9.

463 STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 22.

464 Demografska statistika 1993. Citováno podle MILIVOJEVIĆ, Snežana: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*. Baština (Priština-Leposavić) 17 (2004), s. 230.

465 *Demografska statistika 1987*. Beograd 1988. PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 174.

Příčina takovéhoho explozivního růstu počtu obyvatel, který v té době existoval pouze v některých zemích třetího světa, je přirozený přírůstek a jeho neustálé zvětšování. Tak jestliže např. v roce 1950 činil přirozený přírůstek na Kosovu 22 tisíc osob, v roce 1985 to bylo již 49 tisíc.⁴⁶⁶ Nejvyšší přirozený přírůstek 4,4% na 1 000 obyvatel byl zaznamenán v roce 1954, od té doby sice následuje jeho pád, nicméně velice povlnný, v šedesátých letech činil přibližně 40 narozených na 1 000 obyvatel ročně, na poč. 80. let zhruba 26–29 živě narozených dětí na 1 000 obyvatel. Pro druhou polovinu 80. let a 90. léta je již charakteristické postupné opadávání natality,⁴⁶⁷ nicméně stále ještě byla zdaleka nejvyšší na celém území Jugoslávie i SRS. Pozoruhodné přitom je, že takto velký přírůstek nezaznamenávaly jiné kraje s albánským osídlením. Po poválečném explozivním růstu jak v Albánii, tak v Černé Hoře či jižním Srbsku začala v 70. letech v těchto oblastech natalita albánského obyvatelstva opadávat (v Černé Hoře s převážně katolickým albánským obyvatelstvem v roce 1981 5,8%,⁴⁶⁸ v albánských okresech jižního Srbska 22,2%, v Albánii 25%, na Kosovu 33,9%).⁴⁶⁹ Nárůst obyvatelstva pak měl samozřejmě vliv i na hustotu osídlení na 1 km², která byla od roku 1981 nejvyšší v celé Jugoslávii (145,5 na km²),⁴⁷⁰ na rozdíl od roku 1921, kdy bylo Kosovo se svými 41 obyvateli na km² nejrřeději osídlenou provincií tehdejšího Království Srbů, Charvátů a Slovinců. Vzhledem k absenci patřičných demografických údajů a bojkotu sčítání obyvatelstva ze strany albánské populace v roce 1991 se odhaduje, že počátkem 90. let 20. století již činila hustota osídlení více než 170 obyvatel na km² a byla již dávno v přímém rozporu s ekonomickými možnostmi oblasti.⁴⁷¹ Kdyby podobný populační vývoj existoval i u ostatních jugoslávských národů, měla by Jugoslávie v roce 1981 nikoli 23 milionů, ale 50 milionů obyvatel.

Z demografického hlediska by takovéto populační zatížení nutně muselo vést k emigračním procesům. V rurálně patriarchálním kosovském prostředí k nim však příliš nedocházelo, přestože různé analýzy a návrhy na zrychlení ekonomického růstu Kosova uvažovaly o „*podporování relativně trvalých a významnějších migračních pohybů obyvatelstva v rámci Jugoslávie*“.⁴⁷² Nelze samozřejmě říci, že by albánské obyvatelstvo vůbec

466 ISLAMI, Hivzi: *Demografška stvarnost Kosova*. In.: JANJIĆ, Dušan - MALIQI, Skëlzen (edd.): *Sukob ili dijalog*. Subotica 1995, s. 30n.

467 MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 209.

468 V Černé Hoře mohla mít v reprodukčních vzorcích albánského obyvatelstva význam právě skutečnost, že v ní žilo a žije větší procento albánských katolíků než muslimů.

469 KRSTIĆ, Branislav: *Kosovo pred sudom istorije*. Beograd 2000, s. 92–93. Citováno podle MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 216.

470 HORVAT, B.: *Kosovsko pitanje*, s. 130.

471 PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 176.

472 AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni - brojevi

nemigrovalo, činilo-li ale tak, pak většinou pouze do zahraničí jako nequalifikovaní gastarbeiteri.

Nejen v srbských kruzích existovala a dodnes existuje tendence tento vysoký přirozený přírůstek albánského obyvatelstva přičítat nacionalisticko-politickým důvodům, resp. politické strategii – cílené snaze dosáhnout pomocí demografického tlaku etnického vyčištění kosovského prostoru. Z této tendence pak vyplývá i druhý postulát národovecké spisby, totiž snaha vyčítat tehdejšímu srbskému politickému establishmentu, že neprojevil patřičnou invenci a nedokázal si uvědomit všechny problémy a souvislosti, k nimž albánská demografická exploze směřovala.⁴⁷³ Albánští demografové naopak operují tezemi o celkové nerozvinutosti území (i společnosti), byť zastupují i názory, že demografický růst je jedním z faktorů albánského odporu vůči asimilaci a hrozbě fyzického vylhazení.⁴⁷⁴ Asimilaci tak početného a homogenizovaného etnika si ale lze jen stěží představit, neúspěšně se o ni pokoušel již královský jugoslávský režim.

Typická zpolitizovaná diskuse na toto téma, na níž zazněly vzorové názory z obou stran, se odehrála ve vypjatých dobách tzv. antibyrokratické revoluce (viz dále s. 380n.) při kulatém stole, uspořádaném SANU 22. května 1988. Albánský sociolog Musa Limani zastával na tomto plénu většinový názor albánské demografie, že výše porodnosti na Kosovu není znepokojivá, a že ekonomický rozvoj oblasti sám o sobě přirozeně vyřeší problémy kosovské společnosti. Demografické pohyby na Kosovu podle něj odpovídaly dosaženému stupni tamního hospodářského rozvoje! Kritizoval přitom jako „nevědecké“ (z hlediska marxismu – pozn. V. Š.) teze, které upozorňovaly na to, že uvažovat o urychleném rozvoji Kosova a snižování tamní nezaměstnanosti nelze bez zavedení instituce plánovaného rodičovství.⁴⁷⁵

Zástupcem srbského národoveckého myšlení v této diskusi byl akademik Kosta Mihailović, ekonom a jeden z tvůrců známého *Memoranda SANU*, jenž oponoval kosovsko-albánským demografům tím, že doposud jakýkoli pokus dát do souvislosti vysoký přírůstek obyvatelstva s ekonomickými problémy byl kvalifikován jako „malthuziánský“. Vyslovil tehdy domněnku, že sklonnost albánské velkorodiny k velkému počtu dětí, vyplývající z tradičních patriarchálních společenských norem byla v tichosti přijata jako společenský cíl. „*Vedle rozvoje ekonomiky a snahy po hospodářském dostižení rozvinutějších oblastí existovala zároveň s tím*

4-8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s. 31.

473 Viz např. MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 218.

474 Např. ISLAMI, H.: *Demografska stvarnost Kosova*, s. 30n.

475 LIMANI, Musa: *Osobnost pada nataliteta na Kosovu*. In: Demografski zbornik (Beograd) 1. (1989), s. 173-181.

*i tendence růstu obyvatelstva, resp. národa jako další, nedeklarovaný, ale konkrétní cíl, jenž, podle všeho, nebyl méně důležitý než cíl ekonomický!*⁴⁷⁶ Svá slova dokládá Mihailović tím, že albánské vedení nikdy ne učinilo žádné kroky k tomu, aby se pokusilo populační explozi usměrnit či zastavit, ba co víc, samo šlo špatným příkladem, neboť „30 % vedoucích kádrů na Kosovu má více než pět dětí. Jde přitom o lidi, kteří žijí ve městě a mají nadprůměrné vzdělání. Jsou si vědomi všech ekonomických a sociálních důsledků vysokého přírůstku obyvatelstva. Svým příkladem by měli působit na okolí, nejsou-li ovšem bezprostředně odpovědní za populační politiku (sic!)“.⁴⁷⁷ Snežana Milivojevićová zakončuje svou analýzu demografického rozvoje Kosova již přímo tvrzením, že „vysokou biologickou reprodukci albánského obyvatelstva lze považovat za výsledek dirigovaného procesu albanizace oblasti...“.⁴⁷⁸

Při vysvětlování příčin albánské demografické exploze je ale nutno brát v úvahu celou řadu dalších faktorů včetně zmiňovaného momentu politické strategie, který rozhodně nelze bezvýhradně odmítnout. Pravděpodobně nejsilnější argument pro objasnění čtyř desetiletí trvajícího albánského „baby boomu“ ale tkví v uzavřenosti albánské společnosti, v přežívání jejích patriarchálních zvyklostí, podpořených obyčejovým právem, které ženě nedovoluje samostatnou a na muži ekonomicky nezávislou existenci. Odpovídá tomu i skutečnost, že v prvních dvou desetiletích po druhé světové válce nebyl v porodnosti na Kosovu příliš velký rozdíl mezi srbskými, černohorskými a albánskými ženami, neboť i srbská kosovská společnost byla silně konzervativní. V šedesátých letech dochází v důsledku tlaku společenských a kulturních norem prosazovaných Titovým režimem socialismu s lidskou tváří v srbských a černohorských kosovských rodinách k uvolňování starých vazeb, a tím i k poklesu porodnosti, zatímco albánská společnost, alespoň její větší část, zůstává těmito změnami nedotčena. Tuto situaci potvrzují i údaje z roku 1984, podle nichž byly albánské ženy (máme přitom na zřeteli celou populaci, tedy i městskou), pokud jde o zaměstnanost, pětkrát méně aktivní než ženy srbské, podíl žen v rámci pracovního obyvatelstva se dokonce zmenšoval – v roce 1961 činil 24,8 % a v roce 1981 pouze 15,1 % (všech kosovských žen, tedy nejen albánských; s ohledem na výše řečené pak je podíl zaměstnaných albánských žen ještě výrazně nižší).⁴⁷⁹ Počet kosovských žen, které absolvovaly vyšší než základní vzdělání, činil ve druhé polovině 60. let zanedbatelných 0,29 %!⁴⁸⁰

476 MIHAILOVIĆ, Kosta: *Privredni razvoj Kosova*. In: Demografski zbornik (Beograd) 1 (1989), s. 213-214.

477 Týž: *Značaj neekonomskih činilaca*. Tamtéž, s. 198.

478 MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 231.

479 HORVAT, B.: *Kosovsko pitanje*, s. 131.

480 AS, fond SKS-CK, 1966-1967 kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice. II. díl, materiál

Mezi generacemi albánských žen nebyl, pokud jde o počet narozených dětí, žádný rozdíl – reprodukční vzorec žen starých 35–40 let a 65–70 let byl stejný, což je v celé bývalé Jugoslávii (a vůbec v Evropě) jev nebývalý. Každé čtvrté dítě, narozené na Kosovu v roce 1987, bylo pro rodičku šesté či sedmé, zatímco v ostatních částech Srbské republiky to bylo teprve každé sté dítě, v severních jugoslávských republikách byl tento poměr ještě větší.⁴⁸¹

Ke zvýšení přirozeného přírůstku přispěla i výrazně snížená mortalita, jež se dostavila jako výsledek lepší zdravotní péče a odstranění nejkriklavějších případů bídy a špatných životních podmínek. Pokrok byl bezesporu vidět ve zvyšujícím se počtu lékařů v oblasti – v roce 1953 připadalo na jednoho lékaře na Kosovu a v Metochii 12 322 obyvatel, v roce 1970 2 580 a v roce 1975 2 400.⁴⁸² Tato čísla ale nevypovídají nic o dostupnosti zdravotnické péče, a to zejména pro venkovské obyvatelstvo, nehledě na to, že se okres od okresu lišila. V rámci autonomie tak byly i okresy, kde v 70. letech daný poměr ani zdaleka neplatil.⁴⁸³ V polovině 20. století byla dětská a kojenecká mortalita na Kosovu a v Metochii nejvyšší v celé tehdejší Jugoslávii, v roce 1960 činila 13,3%, postupně se, se zvyšující se lékařskou péčí i podílem asistovaných porodů, rychle zlepšovala,⁴⁸⁴ na počátku 90. letech prý byla nejnižší v celé Jugoslávii!⁴⁸⁵

Albánští demografové dávají zvýšenou míru porodnosti do souvislosti zejména s hospodářskými problémy: její dramatický přesah až do 80. let 20. století vysvětluje přední kosovsko-albánský demograf Hivzi Islami⁴⁸⁶

Položaj i pravo narodnosti u svetlu ustavnih odredbi i programskih načela SKJ z prosince 1967, s. 42. Pokud jde o menšiny, nejvyšší procento žen, které absolvovaly vyšší než základní vzdělání, bylo v té době mezi českou menšinou (10,3%).

481 PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 179.

482 AS, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272. Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni – brojevi 4–8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s. 24.

483 Jan PELIKÁN ve své studii *Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století* (Historický časopis [Bratislava] 58 [2010], č. 2, s. 319), dokládá, že v roce 1970 byl počet obyvatel na jednoho lékaře v některých okresech Kosova i nadále hrozivý (Dečani 14 000, Suva Reka 17 000!). Z celkového počtu 475 lékařů, kteří na Kosovu působili v roce 1969, totiž téměř polovina pracovala pouze ve dvou regionech – v Prištině a okolí (130) a v Kosovské Mitrovici (100). Dalších 157 lékařů pracovalo v okresech Peč, Prizren, Djakovica a Gnjilany, kde fungovaly místní okresní nemocnice. Ve zbývajících 16 okresech, v nichž žila téměř polovina populace Kosova, bylo k dispozici pouze 86 lékařů!

484 PELIKÁN, J.: *Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století*, 316. Autor na základě archivního bádání dokládá, že ještě v roce 1968, kdy se v Kosovu narodilo 44 637 dětí, proběhly téměř tři čtvrtiny porodů bez odborné zdravotní péče či asistence.

485 PREDOJEVIĆ, Jelena: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora sa Kosova i Metohije*. Stanovništvo 39 (2001), č. 1–4, s. 131.

486 Hivzi Islami (1946), profesor na Přírodovědecké fakultě Univerzity v Prištině, od roku 2000 člen Kosovské akademie věd a umění, v roce 2010 její místopředseda.

„demografickou inercií“: proces industrializace a urbanizace, který je podle něj nejdůležitějším iniciátorem společenských změn a reprodukčních vzorců, byl na Kosovu zahájen oproti jiným jugoslávským regionům se značným zpožděním a probíhal pomalu a neuspokojivě. Změny v zaběhaných společenských vzorcích, pokud jde o natalitu, tak za ekonomickým rozvojem oblasti dlouho zaostávaly, protože jsou vždy pomalejší než tempo hospodářského rozvoje. Změnám v „reprodukčním chování“ podle něj nepřála ani struktura kosovského průmyslu, zaměřená na primární odvětví těžební a energetická, která nenabízela možnost adekvátního zaměstnání ženské části populace a snížení téměř 100 % ženské nezaměstnanosti. Zpracovatelský průmysl, jenž podle H. Islamiho představuje rozhodující faktor pro změny v sociálních podmínkách života, vytváří větší důchod a umožňuje větší zaměstnanost, a to i v ženské populaci, byl na Kosovu dlouho zanedbáván. Proto opožděný hospodářský rozvoj Kosova a neadekvátní investiční politika nebyly s to iniciovat významnější změny v demografickém rozvoji společnosti. Investice, jak uvidíme dále, se navíc v podstatě nedotkly vesnického prostředí a zemědělství, a tak ta část obyvatelstva, jež byla z hlediska fertility tradičně nejagilnější, zůstala modernizačních vlivů nadlouho „uchráněna“.⁴⁸⁷

K tomu je zapotřebí dodat, že na Kosovu dlouho přežívala instituce tradiční velkorodiny (zádruhy), navázané na širší kmenovou organizaci. K rozvolnění těchto tradičních struktur v podstatě přispěla až situace v 90. letech a především válka na konci 90. let 20. století, kdy tradiční funkci kmenových stařešinů a vlivných mužů přejala skupina bojovníků tzv. Kosovské osvobozené armády, která ovšem zbytky kmenových struktur dokázala úspěšně využít jak v rámci organizování odbojových organizací, tak v rámci kriminální činnosti, založené na podobných principech jako sicilské či kalábrijské zločinecké klany.

V podmínkách neexistence státní organizace Albánců a nedůvěry v instituce osmanské říše zastávala zádušná rodina jakožto základní organizační forma albánské společnosti většinu funkcí, jež jinak vykonávají mocenské a jiné orgány. Instituce velkorodiny se tak přenesla i do nové doby. Velkorodina vždy vyžadovala přísné dodržování patriarchálního rodinného řádu a do jisté míry i prvků obyčejového práva. Kosovští Albánci a vůbec Ghegové až doposledka pojmy jako kmen (alb. fis), zádušná rodina, bratrstvo (několik spřízněných rodin), pokrevní příbuzenství a sousedské vztahy ctili více než jiní. Obecná zaostalost Kosova pak byla pro zachování tradiční rodiny na venkově ještě v 60. a 70. letech 20. století dobrým zdůvodněním. Soudobá velkorodina sice již nedisponovala nějakým velkým bohatstvím, díky zvyšování počtu obyvatel docházelo naopak

Zabývá se zejména demografickými záležitostmi Kosova a Albánců. V 90. letech byl také politicky činný.

487 ISLAMI, Hivzi: *Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje*. In: Kosovo - Srbija - Jugoslavija. Ljubljana 1989, s. 389.

k neustálé parcelaci půdního fondu, také početnost stád, zejména ovcí, se snižovala. Nicméně podle tradičního práva se rozdělení výsledků práce provádělo na principu rodinné solidarity, nikdo neměl žádná privilegia. Manželský pár s velkým počtem dětí byl v rámci rodiny zcela rovnoprávný s párem, který měl dětí méně či s párem bezdětným a naopak. Tento princip rovnoprávnosti, solidarnosti, racionálnosti a skromnosti ve spotřebě umožňoval život všem bez větší úhony a byl jedním z důležitých příčin fungování a přežívání albánských zádruh i za socialismu.

Rodina, za níž stál celý kmen, také byla jistější a bezpečnější. A měla-li díky velké porodnosti hodně mužů, mohla lépe ubránit své členy i celý kmen. Krevní msta sice, jak jsme viděli výše, byla na ústupu a tento argument pro přežívání velkorodiny a kmenového systému se mohl zdát již velmi anachronní, přesto v tradici zůstával, jeho síla byla velmi inertní a rodiny s velkým počtem „bojeschopných“ mužů požívaly vždy větší vážnost.

Pro pochopení velké natality v albánských velkorodinách (ve městech až na výjimky k extrémům nedocházelo) je také důležité objasnit postavení ženy v jejich rámci. Ženy žijící v zádruhách byly prakticky bez výjimky negramotné a v drtivé většině případů také nevyvíjely žádné mimořádné ekonomické aktivity. Jejich postavení bylo zcela podřízené. Přestože matky mnoha dětí, zejména byly-li mužského pohlaví, protože pouze to bylo v rámci velkorodiny žádoucí a plnohodnotné, požívaly jisté úcty, nebyly považovány za rovnoprávného člena rodiny. Ještě v 60. letech vstupovaly běžně do manželství dívky ve věku mezi 16–20 lety. Ankety z roku 1986 dokládá, že i v té době bylo na kosovském venkově celých 50 % manželství domluveno přímo rodiči bez přímé účasti budoucích partnerů, domluva mezi rodiči ale byla nezbytná také v ostatních případech. Důležité přitom bylo dobré jméno rodiny a také majetkové poměry. Láska, jak z ankety také vyplývá, hrála v albánském manželství roli pouze z 22 %!⁴⁸⁸ Rozvody přitom prakticky neexistovaly.

Pozoruhodné je, že přes vše výše řečené rostl počínaje 60. lety počet nemanželských dětí, jež se v 80. letech pohyboval v rozmezí 13–14 % ze všech narozených nemluvňat! V meziválečné době přitom Kosovo a Metochie patřily spolu s Černou Horou k oblastem, které měly nejnižší podíl nemanželských dětí. Není samozřejmě možné, aby to byly děti „volné lásky“. Protože v uzavřené albánské společnosti se v této věci jen stěží mohly provádět nějaké výzkumy, domnívají se přední jugoslávští demografové, že se jednalo nejspíš o šíření tzv. obyčejových sňatků, které nebyly z různých důvodů uzákoněné před jugoslávskými úřady. Jedním z nich mohlo být odmítání norem jugoslávského manželského a rodinného zákonodárství, které totiž zároveň regulovalo postavení a práva ženy

⁴⁸⁸ RRAPI, Gjergj: *Brak Albanaca na Kosovu*. Doktorská disertace Filozofické fakulty Bělehradské univerzity, 1986, citováno podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 140.

ve společnosti. Konzervativní rodiny, které trvaly na dodržování tradičního albánského práva a možná i práva šárijského, pochopitelně nic takového nemohly připustit.⁴⁸⁹ Rovnoprávnost žen, vyplývající ze zákona, byla v kosovském prostředí iluzorní. Tradice rovnoprávnost neuznávala a nepřipouštěla.⁴⁹⁰ Dokonce i rozvedená žena se mohla znovu vdát jen tehdy, dostala-li k tomu svolení svého bývalého muže.⁴⁹¹ Zvyšování počtu nemanželských dětí také svádí k závěru, že se mohlo jednat o šíření polygynie. Ta ale nemá v albánském muslimském prostředí tradici a byla zakázána již obyčejovým zákoníkem Leka Dukadjina. Nebylo-li však možno dosáti dostatečného množství mužských potomků, byla prý tolerována i v dobách komunistické Jugoslávie, nicméně žádné důkazy o existenci polygynie se demografům zjistit nepodařilo.⁴⁹²

V průběhu 50.-70. let 20. století se z tradičních společenských vzorců dokázalo vymanit jen zanedbatelné procento žen, které nemohlo demografický obraz albánské populace výrazněji změnit.⁴⁹³ Antikoncepce využívala pouze málopočetná skupina albánských žen-intelektuálek. Nevzdělaná a na muže, resp. velkorodině závislá žena žijící na vesnici neměla o plánovaném rodičovství naprosto žádné ponětí. Její šance vyjít z prostředí ovlivňovaného tradicí a náboženstvím a změnit své postavení byla minimální. Porodem podle výzkumů z poloviny 70. let 20. století končilo až 95% těhotenství, záměrné potraty se podílely na přerušení těhotenství max. z 6%, obvykle však z 3%.⁴⁹⁴ Procento žen albánské národnosti, které neměly děti, bylo nižší než u žen romských a pohybovalo se kolem 6%, což je prakticky vědecky dokázaná úroveň geneticky dané neplodnosti!⁴⁹⁵ Ženy přitom rodily až do biologicky dané meze. Tato situace se měnila pouze velmi pomalu. Důležitý přitom byl především faktor povinné školní docházky, pochopitelně i hospodářský progres v oblasti. V 90. letech již Hivzi Islami tvrdí, že tehdejší ženy ve stáří

489 PETROVIĆ, R.: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 188-189.

490 BEGOLI, Valjbona: *Žena u privredi Kosova*. *Economia* (Priština), 1983, č. 3, s. 125-141. Citováno podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 148.

491 DJURIČIĆ, M. P.: *Okamenjenost pravnih običaja Albanaca i potreba njihovog prevazilaženja*. In: *Kosovskometohijski zbornik 1*. Beograd 1990, s. 322. A nešlo pouze o prostředí venkovské. Djuričić uvádí případ středoškolského profesora z Peče, který nechal rozhlásit, že zabije každého, kdo by se chtěl oženit s jeho bývalou manželkou.

492 Viz PREDOJEVIĆ, Jelena: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora sa Kosova i Metohije*, s. 135.

493 PUSHKA, Aslan: *Činioci i osobine porasta stanovništva na Kosovu*. In: *Problemi politike obnavljanja stanovništva u Srbiji*, Beograd 1989, s. 81. Cit. podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 144.

494 MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 213.

495 Tamtéž, s. 211.

40-49 let porodily přibližně 16krát méně dětí než stejná skupina žen v roce 1950!⁴⁹⁶

V souvislosti s vysokou natalitou zaznívaly v nejrůznějších analýzách často slova o potřebě motivace obyvatelstva ke snižování porodnosti, hovořilo se o nutnosti „*humanizovat reprodukci a zvyšování počtu obyvatel*“ a uvést je do „*souladu s materiálním růstem a rozvojem ekonomiky oblasti*“.⁴⁹⁷ Jugoslávští marxističtí ekonomové a sociologové si byli vědomi toho, že i lepší ekonomiky, než byla v té době ta jugoslávská, by jen stěží dokázaly v tak zaostalém prostředí plném neuvěřitelných sociálních protikladů a anachronismů zvýšit ekonomický potenciál natolik, aby stačil progresivnímu demografickému růstu. V souladu s teorií marxistické politické ekonomie však východisko z této situace hledali opět jen v ekonomice. A to nemohlo fungovat.

Albáňští demografové jsou v této souvislosti téměř jednotní v názoru, že proklamované cíle plánování a omezování porodnosti nebyly vedeny snahou o humanizaci vztahů mezi pohlavími a péčí o stabilizaci ekonomických poměrů v oblasti. Podle nich za nimi měla stát albanofobie politických představitelů, resp. strach z etnika, jež nemá slovanské kořeny a je nebezpečné pro jugoslávskou jednotu. Komunistickým politikům ovšem nejspíše podsouvali něco, co se vymykalo technokratickému komunistickému myšlení 70. a první půle 80. let 20. století. Tyto názory, typické pro srbské národovecké myšlení, do vysoké politiky pronikly teprve s příchodem Slobodana Miloševiče k moci. Ale ani tehdy, podobně jako v celém dosavadním jugoslávském vývoji, k žádným státně restriktivním opatřením směřujícím k regulaci porodnosti nedošlo. To ale nevylučuje možnost, že se u albánského obyvatelstva mohlo, jak tvrdí Mark Krasniqi, v důsledku nejrůznějších depopulačních návrhů rozvinout vědomí o ohrožení jeho etnického společenství. Kromě posilování pocitu vzájemnosti a pospolitosti pak tato fobie mohla budovat i přesvědčení o nutnosti čelit takovému tlaku „*žárlivým stržením národních tradic*“, jednou z nichž byla právě vysoká porodnost a početná rodina.⁴⁹⁸ Do jisté míry tento Krasniqiho axiom potvrzuje i nečekaná informace z úst Envera Hoxhi. Albánský chargé d'affaires totiž informoval 14. května 1971 Fadila Hoxhu (ve funkci člena výkonného výboru předsednictva ÚV SKJ), že albánský vůdce „*s obzvláštní radostí přijal zprávu o výsledcích sčítání obyvatelstva* (k 31. březnu 1971 – pozn. V. Š.),

496 ISLAMI, Hivzi: *Dimensionit demografik i cështjes së Kosovës*. Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i kosovës. Prishtinë 1997, s. 55-56. Citováno podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 144.

497 STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 29.

498 KRASNIQI, Mark: *Roli i traditës në vetëdijen riprodutive ndër sqiptarët de mundësia e transformimit të saj*. Gjurmime Albanologjike - folklor dhe etnologj (Prishtinë) 19 (1990), s. 82. Podle PREDOJEVIĆ, J.: *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 147.

podle níž na Kosovu žije 918 000 Albánců (přesně 918 864 - pozn. V. Š.), nepočítaje v to Albánce v Makedonii, Černé Hoře a dalších republikách Jugoslávie“. Tento údaj měl podle Hoxhi poukazovat na vitalitu albánského národa a „*takovou sílu a neochvějnou jednotu, jež potěší všechny, co mu přejí dobro*“, ale zároveň měl být upozorněním pro ty, „*co Albáncům dobro nepřejí*“⁴⁹⁹

Školství

Již v kapitole o limitech kosovsko-metochijské autonomie jsme upozornili na to, že vzdělanostní struktura obyvatelstva v oblasti byla velice nepříznivá. Práce na jejím zlepšování probíhala v prvních desetiletích komunistické Jugoslávie sice usilovně, ale stále ne tak, aby zásadním způsobem změnila vzdělanostní obraz albánské populace. V roce 1961 tak mělo na Kosovu albánské obyvatelstvo ukončeno kompletní základní vzdělání pouze v 3,1%, pokud pak jde o vyšší typ škol (měšťanka, gymnázium), mohlo se tímto vzděláním pochlubit pouze 1,4% kosovských Albánců (u srbského a charvátského obyvatelstva to bylo 7,7–8,8%). Za 20 let, od roku 1945 do roku 1965, vystudovalo vyšší a vysoké školy pouze 645 příslušníků albánské menšiny. Tato situace ale nebyla dána důsledkem nějakého záměrného znemožňování školení příslušníků albánské národnosti. Šlo spíše o tradiční uzavřenost albánského etnika a jeho nedůvěru ke všemu, co bylo státní.⁵⁰⁰ V roce 1961 tak 25,4% albánských mužů a 48,9% albánských žen zůstávalo zcela bez vzdělání, negramotných, celkově se jednalo o 53% kosovsko-albánské populace. Mezi kosovskými Turky toto číslo bylo nižší - 41,5%, u Srbů činilo 24,6%.⁵⁰¹ V roce 1971 vykazovalo negramotnost, popř. základní vzdělání s jednou až třemi třídami obecné školy, stále ještě 39,94% albánského obyvatelstva.⁵⁰² Sčítání v roce 1981 odhalilo bez vzdělání ještě stále 16,4% mužů a 35,6% žen,

499 Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Beograd (DAMSP), fond Poverljiva arhiva (PA), 1973, 1, 16, 456523, informace o rozhovoru Fadila Hoxhi s albánským chargé d'affaires. Citováno podle SIMIĆ, P.: *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*, s. 191.

500 AS, fond SKS-CK, 1966-1967, kart. 40, Komisija CKSKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima - sednice, II. díl, materiál *Položaj i pravo narodnosti u svetlu ustavnih odredbi i programskih načela SKJ*, prosinec 1967, s. 11, 15.

501 Tamtéž, s. 11.

502 AS, fond SKS-CK, 1974-1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktualnim događajima (1974), materiál *Informacija o problemu nepismenosti u SR Srbiji i akcijama koje se vode za opismenjivanje odraslih*, s. 1. Bez zajímavosti není také údaj, že celkově v Srbsku byl tehdy téměř každý pátý občan negramotný a 2/3 obyvatelstva - tedy více než 4 800 000 osob - neabsolvovaly základní osmileté školní vzdělání!

ukončeným základním vzděláním se mohlo vykázat 38,9% mužů a jen 29,7% žen.⁵⁰³

Přes tato nepřilíš povzbudivá čísla je ale oblast kosovského školství tím, čím se jugoslávská komunistická propaganda mohla oprávněně chlubit. Jeho úspěchy jsou samozřejmě dány obecným vývojem a modernizací a docházelo by k nim i za jiných režimů, otázkou je, zdali by ale byly vůči menšinovému školství natolik otevřené jako ten komunistický. Ve školním roce 1944-1945 navštěvovalo základní školy 27 400 žáků, z tohoto počtu školy s výukou v albánském jazyce 11 573, ve školním roce 1963-1964 již chodilo do základních škol 189 649 žáků! Tento údaj samozřejmě sám o sobě odráží také nárůst obyvatelstva oblasti a přirozený vývoj modernizace, nicméně zároveň ukazuje, že základní vzdělanost se na Kosovu a Metochii postupně vyrovnávala s rozvinutějšími oblastmi Jugoslávie. Existovaly zde také školy s tureckým vyučovacím jazykem, kam chodilo ve jmenovaném školním roce 3 444 žáků. Velice dynamicky se rozvíjela síť středních škol (45 v roce 1963 oproti devíti v roce 1945), na vysokých školách po Jugoslávii mělo v uvedeném školním roce studovat dokonce 7 880 studentů původem z kosovsko-metochijské autonomie (bez rozdílu národnosti)!⁵⁰⁴

Tyto statistické údaje ale vzbuzují podezření. Byly určeny pro veřejnost a není vyloučeno, že lakovaly skutečnost na růžovo. Přehnaný se zdá zejména počet vysokoškolských studentů, pocházející z publikace vydané k dvaceti letům kosovské autonomie. Rozhodně přesnější údaje, pokud jde o školství, poskytuje brožura s typickým názvem *Problémy urychlení společensko-ekonomického rozvoje SAP Kosovo*, připravená v lednu 1971 pro vnitřní potřebu SKS.⁵⁰⁵ Dozvídáme se z ní, že ve školním roce 1969/1970 fungovalo na Kosovu 807 **základních škol**, z nichž ale 370 pouze s ročníky 1.-4., 70 dalších bylo pětiletých, 60 šestiletých a 307 se všemi osmi třídami. Výuku v albánštině v nich navštěvovalo 163 821 žáků, v srbocharvátštině 66 059 žáků, v turečtině pak 2 532 žáků. Nižší stupeň vzdělání (čtyři třídy) absolvovalo v té době 97,3% všech dětí, v dalších třídách však pokračovalo pouze 72,4%, mezi Albánci bylo toto procento ještě nižší - pouze 31% dětí, které byly zapsány do první třídy, došlo až

503 MILIVOJEVIĆ, S.: *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 214.

504 *Dvadeset godina razvika Kosova i Metohije*. In: Kosovo i Metohija 1943-1963, nestr. AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima, VI. díl, složka 1971, materiál *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), kapitola *Problemi obrazovanja na Kosovu*, s. 1-18.

do třídy osmé a absolvovalo tak celé základní vzdělání.⁵⁰⁶ Do školy ještě v roce 1971 vůbec nechodilo 13 884 školou povinných dětí.⁵⁰⁷

Pozornost věnovali na Kosovu také výuce dospělých, poněvadž mezi Albánci, a především mezi albánskými ženami, byl podíl negramotných, jak jsme viděli, mimořádně vysoký. Tempo a úspěšnost snižování fenoménu negramotnosti přibližuje následující statistika - v roce 1921 bylo na Kosovu a v Metochii 98,5% žen negramotných, v roce 1931 93,9%, v roce 1948 78,4%, v roce 1953 72,1% a v roce 1961 stále ještě 56%.⁵⁰⁸ Podle sčítání z roku 1968 bylo i mezi pracovníky státního (v jugoslávské terminologii společenského) sektoru téměř patnáct procent zaměstnanců negramotných nebo s maximálně dvěma třídami základní školy. Celkově se pomocí alfabetizačních kurzů podařilo poměr negramotných snížit z 80% v roce 1946 na 41% v roce 1961, vždy je však při traktování tohoto průměrového čísla nutno vidět velký vzdělanostní rozdíl mezi oběma pohlavími.

Pokud jde o pedagogický sbor, působilo k roku 1971 na Kosovu 5 947 učitelů albánské národnosti, 2 983 učitelů srbské národnosti a 116 vyučujících turecké národnosti (ve školním roce 1945/1946 to bylo dohromady 667 učitelů, z nichž 321 Albánců a 346 Srbů). Téměř polovina z nich - 47,5% - ovšem neměla odpovídající odborné vzdělání. Situace nebyla dobrá ani ve vybavení škol - disponovaly pouze 20% standardu, předepsaného tehdejšími normami.

Teprve ve druhé půli 60. let začaly na Kosovu vycházet početnější ročníky s větším zastoupením albánské národnosti také ze **středních škol**. Ve školním roce 1969/1970 jich v oblasti působilo 68 s celkem 668 třídami, v nichž studovalo 21 087 žáků v albánštině, 15 774 žáků v srbocharvátštině a 565 v turečtině. Dohromady tedy v oblasti studovalo 37 426 středoškoláků (v roce 1945/1946 pro srovnání činil počet všech středoškoláků ve všech osmi ročnících gymnázia či na měšťankách a odborných školách 4 373 žáků, z čehož ale pouze 1 002 Albánců). V letech bezprostředně poválečných věnovaly školské úřady velkou pozornost především gymnáziím a učitelským školám, teprve po roce 1955 se začaly otevírat také střední odborné školy a průmyslovky. Stávající kapacity středních škol na počátku 70. let již ale nebyly s to uspokojit zvýšený počet absolventů základních škol. Podle tehdejších norem chybělo v oblasti 783 středoškolských profesorů, čímž samozřejmě kvalita výuky výrazně trpěla. Dalším handicapem byla kvalifikace stávajícího učitelského kádru

506 AS, fond SKS-CK, 1966-1968, Izvršni komitet CK SKS - dokumentacija u vezi IV plenuma SKJ. VIII. díl, materiály ze zasedání výboru 28. dubna 1967, diskusní příspěvek Gábora Janosiho, s. I/16.

507 AS, fond SKS-CK, 1974-1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktuelnim događajima (1974), materiál *Informacija o problemu nepismenosti u SR Srbiji i akcijama koje se vode za opismenjivanje odraslih*, s. 5.

508 Tamtéž, s. 10.

- z řad srbských a slovansko-muslimských profesorů nesplňovalo kvalifikační předpoklady 58,2% středoškolských pedagogů, z řad albánských 66,2% a z řad tureckých pak dokonce 76,9%! Z celkem 1 339 středoškolských profesorů jich tedy bylo 776 nekvalifikovaných. Přesto však, pokud jde o střední školství, do roku 1979 zakončilo střední školy 90 000 studentů, a pouze v roce 1978/1980 se k řádnému střednímu vzdělání zapsalo 82 000 žáků!⁵⁰⁹

Vysoké školství se počalo v oblasti rozvíjet v roce 1958, kdy byla v Prištině založena vyšší pedagogická škola přírodovědného zaměření s odděleními matematiky, fyziky, chemie a biologie. Úkolem, jež dostala do vínku, bylo vychovat v krátkém čase co nejvíce učitelů schopných výuky v albánštině. V říjnu 1960 přírodovědnou školu následovala samostatná filozofická fakulta a v roce 1961 také právnická fakulta. Původní vyšší pedagogická škola pak ve školním roce 1965/1966 přerostla v technickou fakultu. Konečně v roce 1969 byla v Prištině založena také lékařská fakulta. Všechny tyto fakulty tvořily původně součást Bělehradské univerzity, odkud na Kosovo v týdenních či čtrnáctidenních intervalech dojížděl velký počet vysokoškolských pedagogů. O možnosti vyvázání se prištinských fakult ze svazku Bělehradské univerzity se začalo hovořit v roce 1966, což mělo bezesporu souvislost s „demokratizací“ společnosti po brionském plénu.⁵¹⁰ Nakonec se zákonem z 18. listopadu 1969 staly prištinské fakulty součástí nově založené Univerzity v Prištině, která se nadále rozvíjela velmi dynamicky. Vyučování se v ní ze zákona odbyvalo v srbocharvátštině i albánštině, albánština však postupně začala hrát prim. Za relativně velmi krátkou dobu tak Kosovo přišlo k univerzitě a v oblasti se podařilo otevřít i dalších šest vyšších škol. Na čtyřech fakultách a v šesti vyšších školách v zemi fungovalo v roce 1971 43 oddělení (kateder), z nichž 17 na vysokých školách a 26 na vyšších školách. Ve školním roce 1969/1970 studovalo na všech těchto školách dohromady 7 845 řádných a 5 752 mimořádných studentů (tj. studentů, kteří si jistou část studia museli sami financovat), z nichž patřilo 4 285 řádných a 1 915 mimořádných k albánské národnosti. Od roku 1960 do roku 1969 získalo na kosovských vysokých a vyšších školách diplomy 4 058 absolventů, mezi nimiž 1 500 absolventů albánské národnosti.

Kvalifikace pedagogického sboru na kosovských fakultách ovšem nebyla o nic uspokojivější než na školách středních. Učilo zde 330 řádných a 269 honorárních vyučujících (z toho 216 albánské národnosti a 3 ná-

509 STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 23.

510 Na VIII. plenárním zasedání ÚV SKS 2. prosince 1966, jež bylo celé věnováno vysokému školství, vystoupil s názorem, že vázanost fakult v Prištině (a také v Titogradu/Podgorici v Černé Hoře) je kontraproduktivní, Dušan Popović. AS, fond SKS-CK, kart. 2, Stenogramy z VIII. plenárního zasedání ÚV SKS 2. prosince 1966 o vysokém školství, s. 48/6.

rodnosti turecké), celkově ovšem pouze 31 doktorů věd a 44 magistrů⁵¹¹ (8 doktorů a 21 magistrů albánské národnosti). Vysoké školy také do roku 1970 představovaly na Kosovu jediná vědecká centra. Výjimkou byl pouze přištinský Albanologický ústav (Instituti Albanologjik), založený v roce 1967, jenž dostal do vínku úkol bádát v oblasti albánského kulturního dědictví, folklóru a etnologie.⁵¹² K velkému rozvoji samostatných vědeckých pracovišť na Kosovu došlo teprve v desetiletí 1970–1980, kdy zde vzniklo dalších 17 vědeckých ústavů, zaměstnávajících 1 160 vědců. Rozvoj vědeckého potenciálu Kosova byl v roce 1978 korunován založením Akademie věd a umění Kosova (alb. Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës). Akademie měla čtyři oddělení – Oddělení filologie a literární vědy, Oddělení společenských věd, Oddělení přírodních věd a Oddělení umění.⁵¹³ Prvním předsedou kosovské akademie věd se stal Esad Mekuli (1916–1993), významný albánský básník, překladatel (a také veterinář), mj. zakladatel literárního časopisu *Jeta e Re* (Nový život).⁵¹⁴

Albánské vysoké školství se ale začalo rozvíjet příliš překotně. V druhé polovině 70. let byl v autonomii poměr 300 vysokoškolských studentů na 10 000 obyvatel, celojugoslávský se pohyboval o celou stovku níž! Kosovo se tak stalo regionem s největší koncentrací studentů v Jugoslávii! Tři roky po svém založení se univerzita skládala již ze šesti fakult s 22 katedrami, na nichž studovalo 14 216 studentů, a v roce 1981 mělo Kosovo třetí největší univerzitu v Jugoslávii (po Bělehradu a Záhřebu).⁵¹⁵ A protože přištinská univerzita byla jediným místem v Jugoslávii, jež umožňovala studium v albánštině, mířili na ni nejen kosovští Albánci, ale také studenti albánské národnosti z jiných částí Jugoslávie osídlených albánským etnikem – ze západní Makedonie, z jižního Srbska a z albánských okresů Černé Hory.⁵¹⁶ Ve školním roce 1980/1981 bylo na přištinské uni-

511 V jugoslávském vysokoškolském systému do přechodu na bolognský systém magistratura předpokládala absolvování postgraduálního studia. Jugoslávský titul mr tedy není kompatibilní s česko(slovenským) titulem mgr. a odpovídá v současnosti spíše titulu Ph.D., zatímco titul Dr spíše našemu titulu doc. Docentura se s titulem Dr vázala prakticky automaticky, bez habilitace.

512 Jeho ředitelem byl od roku 1972 dr Rexhep Qosja, patřící v 80. letech 20. století k radikálním zastáncům kosovsko-albánského sebeurčení a z něj vyplývající samostatnosti.

513 Kosovská akademie byla spolu s vojvodinskou akademií rozpuštěna podle nového zákona o Srbské akademii věd a umění, přijatého srbským parlamentem 17. července 1992. Albánští akademici tehdy usnesení srbského parlamentu, v němž měla většinu Socialistická strana Srbska Slobodana Miloševiće, nepřijali, a pokračovali nadále v činnosti akademie ilegálně.

514 *Esad Mekuli*. http://sq.wikipedia.org/w/index.php?title=Esad_Mekuli&oldid=867271 (přístup 25. ledna 2011).

515 *Jugoslavijska 1918–1988*, s. 1192.

516 Albánští demografové odhadují, že se od doby založení univerzity do počátku 90. let 20. století na Kosovo takto dosídlilo kolem 45 000 Albánců ze zmíněných oblastí. Viz ISLAMI, H.: *Demografška stvarnost Kosova*, s. 46.

verzitě zapsáno již 48 000 studentů! Do té doby na kosovských fakultách promovalo 10 000 studentů a vyšší školy ukončilo 12 000 studentů!⁵¹⁷ Celkově se na Kosovu v roce 1981 účastnilo vzdělávacího procesu od základních po vysoké školy 450 000 žáků a studentů, tedy každý třetí obyvatel oblasti!⁵¹⁸

Takovýto rozvoj s sebou samozřejmě nesl mnoho těžkostí jak v infrastruktuře školství, o níž pojednáváme na jiném místě, tak v samotném vyučovacím procesu. Chyběli především dostatečně graduovaní vysokoškolští učitelé, a to nejen ti schopní výuky v albánštině, chyběly i vysokoškolské učebnice a skripta. Nedostatek albánských vysokoškolských pedagogů začal být paradoxně nahrazován dovozem hostujících kádrů z tiranské univerzity, protože vazby kosovských akademických pracovišť s akademickými institucemi ve zbytku Jugoslávie byly od počátku minimální, a i kdyby byly sebelepší, nemohly by poskytnout vyučující schopné přednášet v albánštině. Spolupráci mezi Prištinskou univerzitou a Univerzitou v Tiraně umožnil mezistátní jugoslávsko-albánský protokol, uzavřený v roce 1970.⁵¹⁹

Pokusy o jugoslávsko-albánské sblížení

Jak mohlo vůbec dojít k podpisu takové smlouvy, když jsme již výše viděli, že albánsko-jugoslávský poměr byl od roku 1948 prakticky nepřetržitě vyhrocený a konfliktní? K určitému krátkodobému snížení napětí došlo po XX. sjezdu Komunistické strany SSSR a kritice kultu Stalinovy osobnosti, již ale Enver Hoxha nikdy neuznal. Další kvalitativní změny ve vztazích obou zemí bylo možno zaznamenat po albánské roztržce se Sovětským svazem v roce 1961. Ideologické rozdíly mezi oběma státy ale neustále tvořily velký konfliktní kapitál a občasně výpady Envera Hoxhi a jeho establishmentu vůči J. Brozu Titovi a jugoslávskému modelu socialismu tempo opatrného přibližování obou zemí výrazně snižovaly. Mezníkem se stal zřejmě až rok 1968 a invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Enver Hoxha, jenž po okupaci Československa demonstrativně vyvedl Albánii z Varšavské smlouvy, se totiž evidentně obával, že by se jeho země mohla stát dalším cílem sovětské agrese. Zřejmě i na popud hlavního albánského spojence v té době, Mao Ce-tungovy Číny, se proto rozhodl k revizi své dosavadní politiky vůči balkánským sousedům Albánie - Jugoslávii a Řecku. Zlepšení vztahů zejména s Jugoslávií mělo podle jeho kalkulů přispět k větší obranyschopnosti Albánie. Hoxhovo odhodlání navíc podporoval i výrazný pokrok v postavení albánského etnika v Jugoslávii v 60. letech a ostatně i sku-

517 STAMBOLIĆ, I.: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 23.

518 STAMBOLIĆ, Ivan: *Rasprave o SR Srbiji*. Zagreb 1988, s. 32.

519 *Jugoslavija 1918-1988*, s. 1196.

tečnost, že po protistátních demonstracích na Kosovu v listopadu 1968 a v Makedonii v prosinci téhož roku (viz dále), při nichž demonstranti mj. provolávali albánskému vůdci slávu, nenásledovaly nějaké drastické politické čistky a represe vůči kosovsko-albánskému obyvatelstvu.⁵²⁰

Důležité přitom bylo, že podobné odhodlání po zlepšení vztahů projevovat i oficiální Bělehrad. Nešlo ale o to, že by byl J. Broz Tito natolik znepokojen invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa, že by začal na Balkáně zoufale hledat „všechny možné antiruské spojence“, jak tvrdí Noel Malcolm.⁵²¹ Sám Tito totiž, jak přesvědčivě dokázal Jan Pelikán,⁵²² se nějakého zákroku SSSR vůči Jugoslávii po počáteční nejistotě bezprostředně po okupaci nijak zásadně neobával a k procesům Pražského jara byl navíc jako konzervativní komunistický vůdce velmi kritický, byť okupaci ČSSR důrazně odmítl a pro Brežněvovu doktrínu omezené suverenity ani nemohl mít porozumění. Těmto snahám řekl „historické ne“ již v roce 1948. Aby však invazi do Jugoslávie zcela vyloučil, vyvíjel již v průběhu podzimních měsíců roku 1968 a během celého roku 1969 značné úsilí, směřující k normalizaci vztahů s Brežněvovým vedením. Sbližování se sovětskými ideologickými protivníky, jakými byl Enver Hoxha či Mao Ce-tung, se do tohoto Titova politického konceptu příliš nehodily. Jugoslávský vůdce ale nemohl zcela ignorovat hlasy svých spolupracovníků, kteří mu naopak doporučovali udržovat od SSSR odstup a propagovali možnost zlepšení vztahů s Albánií (a pochopitelně také s albánským spojencem - Čínou). Poprvé takovéto myšlenky zazněly na plénu ÚV SKJ v Titově letním sídle na Brioni 2. září 1968, které hodnotilo celkovou politickou situaci po sovětské okupaci ČSSR. Podpořil je zde i v té době již hlavní a jen těžko dotknutelný jugoslávský ideolog Edvard Kardelj (jenž ale jinak na tomto jednání označil Moskvu za nejdůležitější oporu nezávislosti Jugoslávie před agresivitou USA!).⁵²³ Operativní skupina předsednictva a výkonného výboru ÚV SKJ pro zahraničněpolitické otázky pak v lednu 1969 přímo nabádala k ukončení nepřátelství s hoxhistickým režimem, jemuž měla být při vhodné příležitosti deklarována i jugoslávská připravenost bránit územní integritu Albánie v případě agrese.⁵²⁴

Oboustranné odhodlání Tirany a Bělehradu na zlepšení vztahů tak nakonec vyústilo v podepsání obchodní smlouvy mezi oběma zeměmi⁵²⁵

520 *Dějiny Albánie*, s. 480.

521 MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 367-368.

522 Viz jeho monografii *Jugoslávie a Pražské jaro*. Praha 2008.

523 Tito ovšem dal souhlas k sondážním rozhovorům s oběma státy až o tři měsíce později. Viz PELIKÁN, J.: *Jugoslávie a Pražské jaro*, s. 224.

524 Tamtéž, s. 279.

525 Obchod mezi oběma zeměmi v následujících letech skutečně vzrůstal. Jugoslávie nakonec zaujala první místo v albánském importu s podílem 16%. V roce 1979 podepsaly obě země dohodu o vybudování železniční trati ze Skadaru do hlavního černo-horského města Titogradu (Podgorice), čím by se albánské železnice mohly napojit

a povýšení zastupitelských úřadů na velvyslanectví v únoru 1971. Součástí oteplování bylo i uzavření dohod o kulturní výměně v roce 1970.

Hoxhistický režim se ovšem snažil orientovat kulturní výměnu výhradně na ty části Jugoslávie, kde byla nejvyšší koncentrace albánského obyvatelstva, a tedy zejména na Kosovo a Metochii. Původně dokonce trval na tom, aby se kulturní konvence podepsala pouze mezi Albánií a Socialistickou autonomní oblastí (SAO) Kosovo, jak se autonomie nově nazývala po roce 1968 (viz dále), což samozřejmě bylo pro Jugoslávii nepřijatelné – dohody se uzavíraly mezi suverénními státy, nikoli mezi státem a autonomní oblastí. Součástí kulturní dohody tvořila také smlouva o spolupráci mezi kosovskou a tiranskou univerzitou, na jejímž základě v následujících letech dojíždělo na Kosovo 200 vysokoškolských pedagogů z Tirany. Dohoda se každý rok obnovovala. Jednalo se i o výměně studentů, albánská strana však trvala na tom, aby do Albánie jezdili výhradně studenti albánské národnosti, na což Jugoslávie také nemohla a nechtěla přistoupit, takže ze studentské výměny nakonec úplně sešlo.⁵²⁶

Kulturní výměny samozřejmě nebyly pouze plodem oboustranné touhy po spolupráci. Spíše naopak. Hoxhistický režim k nim jednoznačně přistoupil se záměrem naočkovat jugoslávské albánské prostředí myšlenkami „enverismu“. Bělehrad tuto výzvu přijal v mylném přesvědčení, že vzájemná ideologická konfrontace vyzní ve prospěch „titoismu“, resp. jugoslávského modelu samosprávného socialismu, kterému se naopak tímto způsobem měla otevřít cesta k pronikání do Albánie.⁵²⁷ Z některých dokumentů přímo vyplývá, že si byl Tito natolik jist jugoslávskou převa-

na mezinárodní železniční síť. Jak obchodní styky mezi oběma zeměmi, tak také výstavbu trati ale výrazně zbrzdily události na Kosovu v roce 1981, po nichž došlo k ochlazení vztahů mezi oběma zeměmi téměř na bývalou úroveň.

526 AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, materiál *Politička platforma za akciju SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu* (dále jen *Platforma*), s. 13.

527 HRADEČNÝ, Pavel: *Cesta do beznaděje: Albánie v závěrečných etapách stalinistické diktatury Envera Hoxhy (70. léta – polovina 80. let)*. Slovanský přehled 78 (1992), s. 259. K tomuto názoru dospěli jugoslávští komunisté již po prvních velice nesmělých a záhy přerušovaných pokusech o albánsko-jugoslávské sblížení po smrti J. V. Stalina. Na Kosovu a v Metochii vytyčila tehdy všemocná UDB tezi, že komukoli, kdo žádá z Albánie vízum, se má vyjít vstříc, byť by byl důstojníkem tajné služby nebo byl zapsán v „černé knize“ UDB. Ideologové UDB se totiž domnívali, že poté, co se návštěvníci sami přesvědčí o výhodách jugoslávského systému, se z nich stanou propagátoři vytváření pozitivního obrazu o Jugoslávii. UDB prý tehdy i předvíдалa, že sami Albánci příliv turistů zastaví, neboť poznatky návštěvníků by pro albánský systém byly velmi nebezpečné. Podle šéfa kosovsko-metochijské UDB Čedomira Mijoviće přijelo do autonomie během léta roku 1955 asi 400 návštěvníků, a poté tok turistů skutečně ustal. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 23, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, II. díl, Stenografické záznamy vedené během pohovoru s Čedomirem Mijovićem, s. 38.

hou, že upozornění o excesech ve vztahu Albánie ke Kosovu přecházel mávnutím ruky.⁵²⁸

Výsledek celé kulturní výměny ale byl nakonec v podstatě jedno-
směrný, z Albánie do Jugoslávie, resp. na Kosovo a Metochii. Jestliže se
na hospodářské výměně podílelo Kosovo a Metochie zhruba 10%, v ob-
lasti kulturní a osvětové výměny byla situace opačná, z 90% se odvíjela
s Kosovem a Metochií a z 10% se zbytkem Jugoslávie (a to nakonec z vět-
ší části opět s Albánci osídlenými oblastmi Makedonie a Černé Hory).
Postupně dokonce docházelo k tomu, že Ministerstvo zahraničních věcí
SFRJ do vztahů mezi oběma zeměmi ani příliš nevidělo, neboť řadu do-
hod uzavírala Tirana přímo s Prištinou, bez prostřednictví federace. Tak
se např. stalo, že o smlouvě o spolupráci mezi Státní univerzitou v Tiraně
a Univerzitou v Prištině, jež byla stoprocentně financována z prostředků
SRS a SFRJ, se jugoslávské ministerstvo zahraničí dozvědělo až 40 dní
po jejím podpisu. Následujícího roku pak jugoslávská ambasáda v Tiraně
získala informace o tom, že smlouva mezi univerzitami byla prodloužena
i na další rok, až ze zpráv tiranského rozhlasu!⁵²⁹

Obě země stály ideologicky zcela na jiné frontě a docházelo tak k do-
sti paradoxní situaci. Z Albánie do Jugoslávie stále ještě občas přecházeli
různí diverzanti, na Kosovu byly zakládány integrální marxisticko-lenin-
ské skupiny prostoupené ideologií rigidního albánského etatistického ko-
munismu, který byl v příkrém rozporu s tolik opěvovaným jugoslávským
samosprávným socialismem, a pedagogové, vychovávaní albánským sys-
témem, svobodně působili na prištinské univerzitě a indoktrinovali své
studenty myšlenkami hoxhovského nacionál-komunismu! V opačném
směru nic z toho nefungovalo! Vstřícnost Prištiny k Tiraně šla dokonce
tak daleko, že programová rada Rádia Prištiny svévolně, bez konzultací,
a dokonce i bez oznámení příslušným srbským a federálním úřadům,
rozhodla o ukončení emitování zpráv v albánštině vysílaných Rádiem
Bělehrad, a tak vlastně připravila posluchače v Albánii o jednu z mála
možností dozvědět se objektivnější informace o okolním světě.⁵³⁰

Vzájemné kontakty mezi Albánií a Kosovem tak u kosovsko-albán-
ského etnika spíše posílily vědomí společné příslušnosti k albánskému
národu, byť na mnohé albánské skutečnosti nemohlo pohlížet se sym-
patii. Religiózní a tradicí spoutané prostředí kosovského venkova jen
stěží mohlo s nadšením přijímat snahy albánského vedení rozložit tra-
diční albánské kmenové struktury a jejich morální kodexy, o drastickém

528 Při rozhovoru J. Broze Tita s jugoslávským velvyslancem v Tiraně Jovanem
Petkovićem 20. března 1973 jugoslávský prezident přímo prohlásil: „*Budou nás (E.
Hoxha a jeho suita - pozn. V. Š.) i nadále čas od času napadat, ale to by nemělo mít
na naši politiku vůči Albánii vliv*“. Politika vůči Albánii měla být flexibilní a pro-
jevovat maximální porozumění. SIMIĆ, P.: *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu
i Metohiji*, s. 213 (DAMSP, PA, 1973, 1, 13, 434484 a 434485).

529 Tamtéž, s. 212–213 (DAMSP, PA 1972, 1, 434298, 439665).

530 Tamtéž, s. 214 (DAMSP, PA 1974, 38/6, 43392).

omezení náboženského života, k němuž došlo během albánské „kulturní revoluce“ v roce 1967 v podobě zákazu působení všech církví, ani nemluvě. Projevem posilování tendencí albánské vzájemnosti se stal i akt převzetí spisovné normy albánského jazyka, kodifikované v Albánii v roce 1972. Tato norma, vycházející z jihoalbánské toské jazykové tradice, přitom byla kosovské, tedy ghegské podobě albánštiny značně vzdálena!⁵³¹

Kulturní instituce

Rozvoj dalších kulturních institucí již v autonomii nebyl tak překotný jako v případě vysokého školství. Na Kosovu působilo na počátku 70. let 20. století 385 knihoven, dvě profesionální a šest amatérských divadel a pět muzeí. To sice bylo ve srovnání s jinými regiony poměrně chudé milieu, je však nutno připomenout, že Kosovo mělo v roce 1945 zcela jiné startovní pozice: tehdy zde nefungovalo jediné divadlo a nepříliš rozsáhlé knihovny půjčovaly řídkým čtenářům knihy pouze v Prizrenu, Peći a Prištině.

Nejdůležitější deník na Kosovu představovaly v albánštině vycházející noviny *Rilindja* (Obrození), v šedesátých letech dvanáctistránkové. Tento rozsah byl ale považován za velmi nedostatečný, protože noviny měly zachycovat jak jugoslávskou, tak republikovou i lokální problematiku, na rozdíl od v srbsštině vycházejících novin *Jedinstvo* (Jednota, v roce 1970 náklad 7 500 výtisků, periodicitu dvakrát týdně, od roku 1977 denně v nákladu 8 000 kusů). Ty totiž mohly spoléhat na to, že celostátní informace si čtenář znalý srbocharvátštiny přečte ve velkých jugoslávských denících, které byly v autonomii v jejich venkovských mutacích samozřejmě k dostání. *Jedinstvo* se nicméně i tak snažilo čtenářům poskytovat kromě co nejúplnějšího obrazu dění v oblasti selektivně také zprávy ze Srbska, Jugoslávie a ze světa.

V redakci novin *Rilindja* pracovalo v roce brionského pléna (1966) 77 novinářů údajně velmi slabé kvality, výlučně mladé generace a pouze albánské národnosti. Noviny neměly téměř žádné dopisovatele z jednotlivých okresů. Jejich náklad se k roku 1966 pohyboval na 7 000 výtiscích. Za čtyři roky, v roce 1970, to již bylo 12 000 kusů, což se ani tak samozřejmě nezdá mnoho, je ale nutno brát v úvahu, že úroveň vzdělanosti albánské populace tehdy ještě nebyla na takové úrovni, aby se běžně kupovaly noviny. Kromě novin vycházelo v albánštině poměrně značné množství

⁵³¹ *Dějiny Albánie*, s. 481.

časopisů, vesměs měsíčníků, včetně časopisů pro děti *Pioneri* s nákladem 30 000 výtisků.⁵³²

Náklad listu *Rilindja* rostl poměrně rychle, v roce 1981 již čítal 45 000 výtisků. Noviny se prodávaly také v Makedonii a v Černé Hoře, 3 000 výtisků bylo určeno albánským gastarbeiterům v zahraničí. Kvalita informování však, alespoň podle analýzy ÚV SKS, nadále zaostávala, kritika zaznívala zejména v souvislosti s jarní demonstrační akcí v roce 1981 (viz dále s. 267n.), kdy ÚV novinám vytýkalo, že „nejčastěji informovaly pouze o oficiálních setkáních, bez připomínek a novinářské smělosti“ (v jiných případech ale smělost novinářů SK naopak přísně postihoval). Důvodem malé investigativnosti novinářů byl podle analytiků ÚV „oportunismus i skutečnost, že je těžké kritizovat vlastní nacionalismus...“. Jako do budoucna velice těžko splnitelnou podmínku postavilo komunistické vedení Srbska před novináře *Rilindje* úkol „stát v první řadě boje proti albánskému nacionalismu a iredentismu“. Analýza událostí jara 1981 ale také odhalila v té době ještě přinejmenším pozoruhodný fakt, s nímž se bylo možno setkat již pouze na stránkách kosovského regionálního tisku, že totiž „strach z nacionalismu (resp. z toho, aby „výklad“ toho kterého textu nebyl považován za nacionalismus – pozn. V. Š.) vedl k tomu, že Srb píše o Albánci pouze pěkně, a totéž Albánec o Srbovi...“.⁵³³

Na Kosovu vycházely také noviny *TAN*, určené pro příslušníky turecké národnosti. Jednalo se o týdeník s nákladem v roce 1981 cca 3 500 kusů. Tato tiskovina se však potýkala s největšími problémy, protože turecká menšina přece jenom nebyla na Kosovu příliš velká. Novináři, jejichž většina měla pouze středoškolské vzdělání, jen těžko nacházeli spolupracovníky v okresech, velké problémy činily také překlady z albánštiny do turečtiny.⁵³⁴

V albánštině vysílalo *Radio Priština*, založené již v roce 1944. V roce 1971 ale ještě nemělo vlastní budovu s adekvátními studii. Přesto emitovalo kolem 18 hodin denně, čtyři hodiny z toho však společný program s *Radiem Beograd*. Televizní signál získalo Kosovo v roce 1967, byl však zcela pokrývaný z televizního studia v Bělehradě, které jednou týdně vysílalo 1 hodinu a 45 minut program v albánštině.⁵³⁵ Do roku 1974 albánské

532 AS, fond SKS-CK, kart. 150. Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktuelnim događajima. VI. díl, materiál (dále jen takto:) *Problemi ubrzanja društveno ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), s. 38–39.

533 AS, fond SKS-CK, 1980–1982, kart. 347, Sednice komisije Predsedništva CK SKS za razvoj međunacionalnih odnosa. II. díl, složka Materijali sa 15. sednice komisije održane 11. 9. 1981, materiál (dále jen takto:) *Informacija o razgovorima u redakciji javnih glasila SAP Kosova o „aktuelnim pitanjima informisanja i razvoju informativnih sredstava na jezicima narodnosti“ održanom u Prištini 23. i 24. VII 1981. godine*, s. 6.

534 Tamtéž, s. 3.

535 *Problemi ubrzanja društveno ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 36.

vysílání vzrostlo na tři hodiny třikrát týdně.⁵³⁶ Výstavba místního kosovského televizního studia byla zahájena na počátku 70. let, jako i mnohé další investice na Kosovu se ale dlouho protahovala.

V roce 1981 emitovala přištinská televize, přesně podle výše uvedených pravidel proporcionality, informativně-politické programy ze 72 % v albánštině (zprávy třikrát denně), ze 17 % v srbocharvátštině a z 10 % v turečtině. Zprávám pouze z Kosova v srbocharvátštině byla věnována denně s výjimkou neděle vysílaná patnáctiminutová emise *Kosovski pregled* (Kosovský přehled), podobná relace v turečtině se vysílala třikrát týdně. Nicméně obsah albánských, srbských i tureckých zpráv z Kosova se lišil, vesměs se zabýval problémy té které národnosti a nepřispíval tedy k nějakému lepšímu poznání života „těch druhých“. Zprávy z Jugoslávie a ze světa zajišťovalo nadále celostátní televizní vysílání z Bělehradu. Ani v roce 1981 ještě nebyla situace v televizi, pokud jde o zaměstnance, uspokojivá. Během hodnocení vysílání po demonstracích v březnu a dubnu 1981 se z řad ÚV ozývala kritika toho, že počet lidí, kteří pracují na vysílání programu, je třikrát menší než v jiných televizních centrech, na kvalitě zpráv měl vliv zejména nedostatek zkušených novinářů.⁵³⁷

Industrializace oblasti

Je pozoruhodnou koincidencí, že rok 1956, kdy na Kosovu skončila akce shromažďování zbraní, byl také prvním rokem, v němž začalo docházet k masivnější podpoře kosovského hospodářství. Do té doby nebyla rozvoji oblasti z federální úrovně věnována prakticky žádná pozornost a autonomie byla odkázána pouze na pomoc své mateřské republiky. Těžko soudit, proč tomu tak bylo, obecně však lze říci, že poválečná ekonomika se v Jugoslávii rozjížděla velmi dýchavičně a i v dalších nerozvinutých oblastech se situace měnila k lepšímu jen velmi pomalu. Od té doby ovšem začalo být Kosovo a Metochie jakožto „nedostatečně rozvinuté území“ zahrnováno zvláštní péčí.⁵³⁸ Mj. i proto, že se teoretikové ÚV SKJ domnívali, že slabý ekonomický potenciál oblasti s sebou přináší také růst nacionalismu a iredentistických tendencí. Urychlený rozvoj oblasti, vzrůst počtu dělnictva a hospodářská integrace Kosova a Metochie do jugoslávských ekonomických toků proto měla podle marxistického myšlení

536 *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 569.

537 *Informacija o razgovorima u redakcijama javnih glasila SAP Kosova o „aktuelnim pitanjima informisanja i razvoju informativnih sredstava na jezicima narodnosti“ održanom u Prištini 23. i 24. VII 1981. godine*, s. 3–6.

538 *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 9.

tyto negativní jevy potlačit a překonat.⁵³⁹ V jugoslávském hospodářském plánu na rok 1957–1961 tak byl rychlejší rozvoj autonomie podporován tzv. garantovanými investicemi. Celková hodnota těchto investic, které měly charakter bezúročného financování, činila 864 milionů dinárů.⁵⁴⁰ Od roku 1961 pak byla kosovská autonomie stimulována prostředky ze státního rozpočtu, sdruženými do *Fondu na podporu urychleného rozvoje nedostatečně rozvinutých republik a AO Kosovo a Metochie (Fond federace)*. Povinnost jugoslávského centra financovat z prostředků federace hospodářský rozvoj málo rozvinutých republik a oblastí ústavně zakotvil článek 122 jugoslávské federální ústavy z roku 1963, *Fond federace* je ústavně charakterizován v čl. 125.⁵⁴¹ Příspěvky z fondu byly kromě Kosova dotovány také republiky Makedonie, Bosna a Hercegovina a Černá Hora, prostředky do něj naopak přitékaly z rozpočtů rozvinutých republik Slovinska, Charvátska a Srbska, byť jak v Charvátsku, tak v Srbsku by se našla řada oblastí trpících podobnou mírou nerozvinutosti jako Kosovo.⁵⁴² Do fondu přispívala také Autonomní oblast Vojvodina.

Analýza rozdělení peněz z *Fondu federace* odhaluje, že v průběhu doby získávalo Kosovo z těchto rozvojových prostředků stále větší podíl. V letech 1961–1965 to bylo 20,8%, mezi roky 1966–1970 odcházelo na Kosovo 30% z celkové výše fondem rozdělovaných příspěvků, v letech 1971–1975 činil podíl již 33,3%, mezi lety 1976–1980 37% a od roku 1981 do roku 1986 bylo pro Kosovo určeno dokonce 42,8%! Převedeno na finance, získalo Kosovo v letech 1966–1970 investiční vzpruhu ve výši 5 134 milionů dinárů, v následující pětiletce 14 894 milionů dinárů, v letech

539 Hlavním zastáncem tohoto názoru byl významný člen srbského i jugoslávského ÚV Miloš Minić. AS, fond SKS-CK, 1966–1968, kart. 22, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma CK SKJ, materiál *Deo saslušanja* (Vojina Lukiće – pozn. V. Š.) u vezi informacije na sednici IK o stanju u AP Kosovo i Metohiji, s. 48.

540 Kurs dináru vůči dolaru se mezi lety 1952–1964 pohyboval v rozmezí 300 (1952) – 750 (1964) din. za USD. Viz např. <http://www.economy.rs/diskusije/viewtopic.php?pid=179009> (přístup 17. října 2010). V roce 1966, kdy již nominální hodnota dináru vzrostla na 1 250 din. za USD, došlo k měnové reformě, při níž dinár přišel o dvě desetinná místa. Jeho hodnota tedy byla 12,5 din. : 1 USD. Většina lidí, snad kvůli pocitu „množství“, ale i nadále počítala ve „starých dinárech“, tedy v „tisících a milionech“, k nimž se ostatně dinár postupem doby, zejména díky krizi v druhé polovině 80. let, opět vrátil. Takže zatímco v roce 1981 byl poměr 36,90 din. : 1 USD, v roce 1988 to bylo již 1 923 din. : 1 USD. Reformy posledního jugoslávského premiéra Ante Markoviće na poč. 90. let opět hodnotu dináru revalvovaly. Funkci neoficiálního jugoslávského platidla v té době již ovšem zastávala německá marka, jejíž poměr k dináru po reformě činil 7 din. : 1 DM.

541 BUKVIĆ, Rajko: *Institucionalni okviri privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945–1990*. In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006, s. 413.

542 Skutečnost, že Srbsko masivně podporovalo kosovský rozvoj, zatímco „pár desítek kilometrů od Bělehradu neměli lidé elektřinu a vodu“, byla jedním z důležitých argumentů srbského národoveckého myšlení. Viz AS, fond SKS-CK, 1977–1978, kart. 242, Izvršni komitet Predsedništva CK SKS – dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS a SAPK, materiál *Savez komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i ostalih opozicionih pojava i tendencija* (1977), s. 27.

1976-1980 54 697 milionů dinárů a v období do roku 1984 již 164 473 milionů dinárů! Pro srovnání v tomto období šlo do rozpočtu větší a lidnatější Bosny a Hercegoviny 91 071 milionů dinárů! K tomu je zapotřebí připočíst i přímou podporu SRS do rozpočtu autonomie na pokrývání běžných potřeb (v letech 1971-1975 cca 600 mil. dinárů),⁵⁴³ využívání úvěrů Světové banky pro rozvoj hospodářsky nedostatečně rozvinutých zemí, z nichž Kosovo např. v letech 1981-1984 čerpalo 347,5 milionů dolarů. Podíl devizových úvěrů z půjček Světové banky mělo Kosovo v rámci federace opět nadprůměrný. Např. v letech 1971-1976 čerpalo 30,3 % všech devizových úvěrů schválených Světovou bankou pro celou Jugoslávii!

S ohledem na výši investic přijímaly hospodářské plány pro Kosovo čím dál tím smělejší výzvy. Jen v letech 1970-1979 vypracoval ÚV SKS tři plány pro rychlejší ekonomický růst Kosova. Podle předpokladů se v pětiletce 1971-1975 měla autonomie rozvíjet o 50 % rychleji než ostatní oblasti, hospodářský plán na léta 1981-1985 stanovoval dokonce o 60 % rychlejší hospodářský růst než plánovaný jugoslávský hospodářský průměr. Přitom z celé plánované investiční výše 165 miliard dinárů pro pětiletku 1981-1985 se počítalo s pouhými 8,7 miliard vlastních „kosovských“ investic! Tento údaj tedy zároveň dokazuje, že kosovská ekonomika byla prakticky cele závislá na *Fondu federace* a na další jugoslávské pomoci. Vyjádřeno procentuálně, v letech 1966-1970 tvořily prostředky z fondu 53 % ekonomických investic oblasti, v letech 1971-1976 kolem 70 %, v následujícím pětiletém období více než 80 %, na počátku roku 1981 to již bylo 95 % všech investic!⁵⁴⁴ Celkový rozpočet Kosova pak byl z fondů hrazen z více než 70%.⁵⁴⁵

Do roku 1970 byly rozvojové finance Kosovu přidělovány jako nevratné, v pozdějších letech pak ve formě úvěrů, poskytovaných ale autonomii za podmínek o 25 % výhodnějších, než jaké byly schvalovány nerozvinutým republikám (lhůty splatnosti činily nejprve 14 a později 17 let, s tříletým odkladem splatnosti, výše úroků se pohybovala v rozmezí 4,16-4,5 %). Další úlevy byly zakomponovány do střednědobých hospodářských plánů (pětiletetek). Např. pro léta 1981-1985 předpokládal plán přednostní přidělování devizových prostředků spojené s celními úlevami pro dovoz zařízení do kosovských podniků, promíjení poplatků a splácení anuity z kreditů z prostředků fondu. Úroky, které se měly vracet do rozpočtů dárcovských republik a Vojvodiny, se přispěvatelé fondu zavázali investovat zpět na Kosovo, a opět to nebyly prostředky malé - jen

543 AS, fond SKS-CK, 1974-1978, kart. 272, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu - bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni, č. 4-8/1974. *Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo*. In: Informativni bilten 8/1974, s. 21.

544 *Jugoslavija 1945-1985. Statistički prikaz*. Beograd 1986, s. 193 aj.

545 *Platforma*, s. 11.

za rok 1979 činily 950 milionů dinárů a v roce 1980 1 300 milionů dinárů. Kromě toho všechny republiky (tedy i nerozvinuté) a Vojvodina uzavřely v roce 1980 zvláštní úmluvu o výstavbě jednoho hospodářského podniku na území Kosova. Např. ze Srbska na základě této dohody vybuodoval na Kosovu holding Goša⁵⁴⁶ ze Smederevské Palanky továrnu na výrobu důlního vybavení a kovových konstrukcí v Gnjilanech.

Celkové investice do základních prostředků tak byly na Kosovu zvětšeny v období 1952–1978 19krát (ve „vlastním“ Srbsku 6,6krát, ve Vojvodině pouze 2,6krát).⁵⁴⁷ Výkonnost kosovské ekonomiky se od konce druhé světové války do roku 1980 podařilo díky federálním investicím zvýšit 12krát.⁵⁴⁸ Tento údaj působí samozřejmě mocným dojmem, při jeho výkladu je ale zapotřebí si uvědomit, že v meziválečném období na Kosovu a v Metochii prakticky žádný větší průmysl vyjma dolů neexistoval, a za krátkého tříletého italského působení se i přes snahu okupační správy pozvednout ekonomiku oblasti mnoho nestihlo. Začínalo se tedy prakticky od nuly, a to ještě až od druhé poloviny 50. let.

Jugoslávské vedení se rozvojovou pomocí snažilo bezesporu velice upřímně dosáhnout zlepšení kosovské hospodářské i sociální situace. Shromazďování prostředků z rozvinutých oblastí Jugoslávie ale bylo s přibývajícímí léty politicky stále složitější. Apely na jugoslávskou solidaritu, zejména po přijetí „decentralizační“ ústavy v roce 1974, totiž velice rychle pozbývaly účinnosti, a to tím spíše, že se na Kosovu s prostředky fondu nezacházelo příliš hospodárně. Efektivnost využívání dotací byla velmi malá a postupem doby se stále častěji stávala jak předmětem oprávněné kritiky, tak také nejrůznějších spekulací. Prostředky z *Fondu federace* tedy působily na kosovskou ekonomiku do jisté míry destimulativně, jak ostatně uvidíme i níže.

Ekonomická analýza provedená v roce 1970 a zveřejněná na počátku roku 1971, tedy čtrnáct let po zahájení industrializace Kosova, hovoří o tom, že i přes relativně vysoké tempo růstu průmyslu zůstává oblast stále ještě hospodářsky velice slabě rozvinutá. Vstupní investice do kosovské ekonomiky, zejména ty v prvních pěti letech, se sice z celojugoslávského hlediska zdály poměrně impresivní, ale jak analýza upozorňuje, Jugoslávie v té době ještě měla sama o sobě všechny atributy

546 Podnik byl pojmenován podle jugoslávského národního hrdiny Dragoslava Djordjeviće Goši.

547 Údaje o prostředcích z *Fondu federace* pocházejí z AS, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu - informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. VLAŠKALIĆ, Tihomir: *Uzroci i posledice dogadjaja u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo* (referát na 14. zasedání ÚV SKS 6. května 1981). In: Informativni bilten 4/1981, s. 8–9; STAMBOLIĆ, Ivan: *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (referát na 82. zasedání Predsednictva ÚV SKS 14. září 1981). In: Informativni bilten 7/1981, s. 21.

548 STAMBOLIĆ, I.: *Rasprave o SR Srbiji*, s. 31.

nerozvinutého hospodářství, a proto akumulace prostředků pro urychlený rozvoj Kosova a dalších nerozvitých území byla ve srovnání s možnostmi vyspělých ekonomik také velmi omezená. Objemný materiál analýzy vypracované ekonomickými experty ÚV SKS poukazoval také na příliš jednostrannou strukturu kosovského hospodářství, soustředěného zejména na primární sektor – energetiku, hornictví⁵⁴⁹ a hutnictví barevných kovů – jenž vyžadoval značné investiční prostředky a měl vysoký „exteritoriální efekt“ – jeho výsledky byly do značné míry uplatňovány mimo autonomii.⁵⁵⁰ Změna tohoto stavu směrem ke zpracovatelskému průmyslu ale nebyla jednoduchá: vytvoření nových podniků vyžadovalo i kvůli vnitrojugoslávské konkurenceschopnosti vysokou technologickou výbavu, nejmodernější technologické postupy a také odborníky, kteří by byli schopni takovéto podniky vybavit, vést a zabezpečit pro výroby odbyt, což, při vědomí všeho, co jsme již výše odhalili o stavu kosovské společnosti, bylo objektivně jen velmi těžko proveditelné. Jedinou možnost, jak zajistit restrukturalizaci průmyslu, viděli ekonomičtí experti ÚV ve „*spojení sil s vůdčími podniky z jiných regionů*“, tedy vlastně ve vytváření jakýchsi joint ventures. I takováto kooperace ovšem narážela na zásadní překážky. Zmiňovaný materiál totiž poukazoval na velice pomalou aktivaci investic, na slabou využívání disponibilního výrobního potenciálu a zejména na slabé integraci kosovského hospodářství do jugoslávské ekonomiky s tím, že „*neadekvátní kádrová struktura v oblasti a relativní uzavřenost organizací a podniků z autonomie vůči jiným oblastem a republikám vytvářejí faktory, které jakoukoli hospodářskou pomoc regionu znesnadňují*“.⁵⁵¹

Podíl průmyslu na formování hrubého domácího produktu na Kosovu představoval v roce 1974 37,7%, počet zaměstnaných v průmyslu činil 35 osob na 1 000 obyvatel! Celkový počet zaměstnaných na Kosovu (mimo zemědělský sektor) v té době čítal pouze 124 000 (z 1 244 tisíc kosovských obyvatel) a od roku 1971 vzrostl z 119 387⁵⁵² pouze o necelých 5 000! Z celkového množství zaměstnanců státního sektoru ale celých 32% tvořili nekvalifikovaní či pouze zaškolení dělníci!⁵⁵³

549 *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 9. Kosovský těžební revír umožňoval vybudování pěti bloků termoelektrárny Kosovo, závodu na zpracování umělých hnojiv s kapacitou 360 000 tun v roce 1975 aj.

550 „Exteritorialitu“ primárního sektoru na Kosovu dokazují také čísla: v rámci Jugoslávie se na výrobě elektrické energie podílely bloky kosovské termoelektrárny Kosovo 6,7%, na těžbě lignitu se Kosovo účastnilo 21%, na těžbě olova 79%, na těžbě a zpracování stříbra 86%, na výrobě zpracovaného magnezitu 51% atd. Viz *Kosovo - Kosova nekad i danas - dikur e sot*, s. 517.

551 *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo*, s. 11-15.

552 AS, fond SKS-CK, 1974-1978, kart. 271, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, složka Informacije o aktuelnim događajima (1974), materiál *Informacija o problemu nepismenosti u SR Srbiji i akcijama koje se vode za opismenivanje odraslih*, s. 4.

553 Tamtéž.

Na Kosovu se samozřejmě díky investicím podařilo otevřít řadu poměrně respektabilních průmyslových podniků s nejmodernějším technicko-technologickým vybavením.⁵⁵⁴ V oblasti fungoval především hornicko-hutnický kombinát Trepča, jeden z největších evropských důlních, metalurgických a chemických komplexů, vybudovaný nedaleko Kosovské (tehdy Titovy) Mitrovice. Na počátku 70. let zaměstnával kombinát 11 000 dělníků,⁵⁵⁵ o deset let později to bylo již 23 000 pracovníků. Jak však analýzy také ukazovaly, i přes prakticky neomezený přítok investic se hospodářská situace v oblasti měnila pomaleji, než se obecně očekávalo a výsledky kosovské ekonomiky hluboce zaostávaly za celojugoslávským průměrem. V podmínkách výrazného zlepšení technicko-technologického vybavení kosovského průmyslu se úroveň produktivity práce a efektivity výroby neustále snižovala a stala se jedním z nejvýraznějších rozvojových problémů. Předseda srbské vlády Ivan Stambolić v roce 1981 dokonce označil akumulaci schopnost kosovského hospodářství jako zanedbatelnou.⁵⁵⁶ Ekonomické analýzy té doby odhalily, že kosovská ekonomika měla přímo negativní reprodukční schopnost, tedy více utrácela, než vyráběla, a nebyla schopna splácet dluhy. Dostávala se tak do začarovaného kruhu. Kosovští politici volali po dalších masivních investicích, při stávající produktivitě práce a efektivitě výroby však zvyšování přílivu prostředků do kosovského hospodářství pouze zvětšovalo ekonomické problémy. Výklad těchto problémů se tak již brzy stal předmětem nacionalistické propagandy z jedné i z druhé strany.

S rozvojem průmyslu a státního sektoru na Kosovu pochopitelně úzce souvisel problém zaměstnanosti obyvatelstva. Vzhledem k velkému přírůstku obyvatelstva tvořil na počátku 70. let počet těch, kdo hledali práci, celých 27% z celkového počtu zaměstnaných.⁵⁵⁷ Uvidíme dále, že

554 Z investic pořizovaných z *Fondu federace* byly od konce 60. let do roku 1975 realizovány: továrna na výrobu bezešvých trub v kooperaci s kombinátem Goša ve Smederevu, licenční podnik vyrábějící baterie Varta v rámci kombinátu Trepča, závod na výrobu náradí a žehliček v Uroševci, továrna na výrobu náhradních automobilových dílů v Peći, podnik na výrobu syntetických vláken v Prizrenu, kde byl soustředěn i další chemický průmysl zaměstnávající cca 2 000 dělníků. Dále to byl závod na výrobu elektromotorů v Djakovici, podnik na výrobu keramických dlaždic, kaolínu, sanitární keramiky a mozaikových dlaždic, cementárna, továrna na výrobu parket, a především nové dva bloky termoelektrárny Kosovo. V oblasti samozřejmě fungoval také dřevařský, textilní a papírenský průmysl. *Fond federace* se na těchto investicích podílel 74,5%. Efektivita investic však byla ve srovnání s průměrem v Srbské republice třetinová, mnohé z investičních projektů také překročily původní rozpočet až o 50%! AS, fond SKS-CK, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX 1974 -III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975, spis *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analički materijal*, s. 10-18.

555 *Kosovo - Kosova nekad i danas - dikur e sot*, s. 519.

556 STAMBOLIĆ, I. : *Rasprave o SR Srbiji*, s. 31.

557 AS, fond SKS-CK, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i medjunacionalne odnose, sednice IX 1974 -III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27.

i v 60. a 70. letech velkou část kosovského obyvatelstva zaměstnávalo zemědělství. Počet zaměstnaných mimo zemědělství a tradiční řemesla se z 37 000 v roce 1953 zvýšil na 142 953 v roce 1976, kdy v oblasti bylo zaměstnáno již 15 925 osob s vyšším a vysokoškolským vzděláním. K tomu roku bylo mimo autonomii zaměstnáno 8 636 lidí s trvalým bydlištěm na Kosovu, z toho 55% Albánců, pomalé tempo růstu vytváření nových pracovních míst také dohnalo 35 660 vesměs málo kvalifikovaných dělníků k odchodu za prací do zahraničí. Z celkového počtu státních zaměstnanců na Kosovu bylo 59,7% Albánců, 29,8% Srbů, 5,3% Černohorců atd. Statistika nezbytné proporcionality ukazovala, že Srbové měli v té době větší podíl na zaměstnání o 11,4% oproti jejich zastoupení v oblasti, Černohorci o 2,8%, Albánci pak menší o 14%. Ve státním sektoru byl na Kosovu zaměstnán každý desátý obyvatel, na rozdíl od Slovinska, kde to byl každý druhý až třetí, a od Srbska kde byl státním zaměstnancem každý čtvrtý až pátý. V některých okresech autonomie však byly poměry ještě daleko horší. Materiál, vypracovaný analytickým oddělením ÚV SKS v prosinci roku 1978 navíc předpokládal, že se tento poměr bude s ohledem na strukturu a demografický vývoj obyvatelstva pouze zvětšovat. V roce 1976 totiž na Kosovu hledalo zaměstnání již 53 000 obyvatel, nejvíce albánské národnosti, z nichž 30% uchazečů bylo vysoce kvalifikovaných. Na jedno nově otevřené místo tehdy připadalo až 4,2 občanů!⁵⁵⁸

Zemědělství

Ke kumulaci problémů přispívalo také pomalé tempo překonávání zostalosti zemědělského hospodaření. To se na celkovém hrubém domácím produktu autonomie podílelo v polovině 60. let 40%, v roce 1975 již pouze 23%,⁵⁵⁹ bylo na něm však závislé 50% obyvatelstva a zajišťovalo jej velké množství malých rolnických hospodářství, jejichž příjmy se pohybovaly na třetině jugoslávského průměru! Demografický vývoj oblasti způsoboval paradoxní situaci: chybějící pracovní místa ve státním sektoru byla „nahrazována“ zpětným přílivem pracovních sil do zemědělství. Vývoj na Kosovu tedy šel zcela protikladně se soudobými ekonomickými

11. 1975, spis *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analički materijal*, s. 8–9.

558 AS, fond SKS-CK, kart. 242, 1977–1978, Izvršni komitet CK SKS - dokumentacija u vezi ustavnog položaja SRS i APK, materiál *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SRS. Analitičko-informativni materijal* (Beograd 7. april 1978 godine), s. 26–33.

559 AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i međjunacionalne odnose, sednice IX 1974 - III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975. *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analički materijal*, s. 9.

trendy, charakterizovanými naopak velkým odlivem práceschopných lidí ze zemědělství, způsobovaným rozvojem zemědělských technologií a mechanizace. Zastavení této tendence, resp. pokles počtu zemědělského obyvatelstva na stav z roku 1961 předpokládala analýza vypracovaná v roce 1971 teprve v roce 1985!⁵⁶⁰ Zvyšování počtu zaměstnaných v zemědělství přispívalo k tomu, že to které hospodářství muselo na stejné ba i menší výměře uživit více svých rodinných příslušníků, kteří neměli možnost zaměstnat se jinde. Přitom výměra soukromých zemědělských podniků byla již tak mizivá a mezi lety 1960–1969 se podíl hospodářství s výměrou větší než 3 ha zmenšil o dalších 20%. V roce 1969 bylo, pokud jde o individuální zemědělce, na Kosovu 33,9% hospodářství do 2 ha výměry, 23,5% mezi 2–3 ha, na 3–5 ha hospodařilo 24,3% všech usedlostí, výměrou mezi 5–8 ha disponovalo 13,1%, mezi 8–10 ha to již bylo pouze 2,3% a nad 10 ha 2,4%.⁵⁶¹ Rodinné usedlosti přitom fungovaly téměř na bázi naturálního hospodářství! Výkup zemědělských produktů byl na Kosovu téměř bezvýznamný a 20krát nižší než průměr ve Vojvodině.⁵⁶²

Bídu kosovského zemědělství nejlépe ukáže opět malá statistika, tentokrát zemědělské vybavenosti, již srovnáme se severní srbskou autonomií – Vojvodinou –, která byla tradičně zemědělskou základnou Srbska i Jugoslávie. Počet traktorů mezi družstevními zemědělci na KaM v roce 1965 činil 895 oproti 7 782 ve Vojvodině, kombajnů 161 oproti 2 380 ve Vojvodině.⁵⁶³ Situace nebyla lepší ani v soukromém zemědělském sektoru: 1 707 traktorů na KaM oproti 15 354 ve Vojvodině, 339 kombajnů oproti 5 019 ve Vojvodině. Rozdíly se ale ještě vyhrotí, porovnáme-li údaje z prvních let kosovsko-metochijské autonomie: v roce 1950 bylo na KaM 20 traktorů oproti 2 276 ve Vojvodině, v roce 1957 pak dva kombajny oproti 413 ve Vojvodině!⁵⁶⁴

Investice do zemědělství byly spíše technologického rázu – budovaly se např. zavlažovací systémy (v roce 1975 bylo pod závlahami 14% zemědělské půdy), které ovšem využívaly především státní zemědělské podni-

⁵⁶⁰ AS, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu, informacije o aktualnim događajima, VI. díl. Složka 1971, spis *Problemi ubrzanja društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosovo* (rukopis brožury, leden 1971), s. 11–15.

⁵⁶¹ *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 530.

⁵⁶² AS, fond SKS-CK, kart. 257, Komisija Predsedništva CK SKS za politički sistem i međjunacionalne odnose, sednice IX 1974 – III 1977, složka 09/1975 Materijali sa sednice 27. 11. 1975, spis *Ostvarivanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Srbiji. Informativno-analički materijal*.

⁵⁶³ V této době ovšem v celé SFRJ dochází k rozpadu převážné části zemědělských družstev, která vznikla násilnou kolektivizací koncem 40. let. Tak zatímco v roce 1959 bylo v celém Srbsku 1 709 družstev, v roce 1964 zbývá již pouhých 925. Podobné tendence lze pozorovat i na Kosovu a Metochii – ze 121 družstev v roce 1959 zůstává v roce 1964 pouhých 62. Pro zaostalé kosovské zemědělství však byl tento proces spíše ztrátou. AS, fond SKS-CK, kart. 1, Četvrta plenarna sednica CK SKS (8. února 1966), příloha *Neki statistički podaci o dostignutim rezultatima i kretanjima u poljoprivredi i na selu* (Bělehrad, prosinec 1965). Tabulky 3 a 4.

⁵⁶⁴ Tamtéž.

ky a družstva. Při hodnocení zemědělské produkce na Kosovu a Metochii je přitom nutno brát v úvahu, že značnou část přebytků uváděl na trh státní sektor, který na Kosovu, podobně jako v 19. století podnikatelské velkostatky v českých zemích, přebíral roli progresivních zemědělských podniků, jejichž výsledky a hospodářské metody dávaly jistý příklad většinovým malozemědělcům. Hospodářská vybavenost státního sektoru umožňovala kultivaci neplodné půdy, na níž síly ani prostředky rolnických hospodářství nestačily – hovoří se až o 68 000 ha nově kultivované zemědělské půdy. Část takto získané půdy byla využita pro výsadbu sadů a vinohradů.⁵⁶⁵ Prakticky veškerá velkoobchodní produkce ovoce a 50% produkce vína (2 200 vagonů) pocházela ze státního sektoru (proslulé byly zejména vinné sklepy v Male Kruši), malorolníci své přebytky uplatňovali spíše na městských či vesnických trzích.

* * *

Velká podpora oblasti a míra demokratizace společnosti (přinejmenším ve srovnání s Albánií) vzbuzovala, jak ostatně vyplývá i z materiálů zachycující jednání komunistických grémií, u jugoslávských a srbských komunistických špiček představu, že se kosovští Albánci těsněji přimknou k zemi, v níž žijí. Jugoslávská modernita ovšem i přes veškerou snahu stále narážela na mantinely tradičně založené společnosti, v níž byly ještě v 70. letech 20. století odchylky od stanovených vzorců chování považovány za nepřijatelné. Historické tradice, možná i vzpomínky na minulá příkoří a bezesporu i vliv islámu tak determinovaly modernizační úsilí komunistických technokratů. Ekonomická pomoc regionu z *Fondu federace*, ale i přímo z prostředků Srbska a dalších republik tedy byla větší, než byla oblast schopna svými silami racionálně využít. Vzrůst výroby a zaměstnanosti byl ale i tak pozoruhodný. Hlavního cíle – pevnější integrace kosovských Albánců do socialistické jugoslávské společnosti – se však ekonomickými prostředky dosáhnout nepodařilo.

⁵⁶⁵ *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot*, s. 529–530.